

Οι μύθοι για την οικονομική κρίση, η ρεφορμιστική Αριστερά και η οικονομική δημοκρατία*

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Αν θέλουμε τα πράγματα να παραμείνουν ως έχουν, τα πράγματα θα πρέπει να αλλάξουν.

Giuseppe Tomasi di Lampedusa (Ο Γατόπαρδος, 1958)

Μολονότι η χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία ξέσπασε τον Σεπτέμβριο, αυτή τη στιγμή φαίνεται να καταλαγιάζει, μετά από την μεταφορά τεραστίων χρηματικών ποσών από τις τσέπες των φορολογουμένων σε αυτές των τραπεζιτών, επενδυτών και άλλων (πιθανώς ως ανταμοιβή για την πρόκληση της κρίσης και για το παράλληλο τσέπωμα πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων υπό μορφή μισθών, μπόνους, κ.λπ.!) η ίδια η βασική οικονομική κρίση βρίσκεται μακράν του τέλους της. Αυτό άλλωστε φανερώνει και η σημερινή μετάλλαξη της χρηματοπιστωτικής κρίσης σε μία, ακόμη σοβαρότερη, παγκόσμια ύφεση που απειλεί να οδηγήσει σε μια παγκόσμια κρίση εφάμιλλη, αν όχι και μεγαλύτερη από αυτήν του μεσοπολέμου. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η ηθική χρεοκοπία του νεοφιλελευθερισμού (αν και όχι της ίδιας της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς που είναι η απώτερη αιτία της οικονομικής κρίσης) μόλις σήμερα αναγνωρίζεται γενικά (είκοσι χρόνια μετά από την πρώτη μας προσπάθεια να δείξουμε τις καταστροφικές συνέπειες της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης)¹, δεν πρέπει κανείς να συγχέει την ηθική χρεοκοπία του συστήματος με την πραγματικότητα, όπως κάνουν σήμερα οι υποστηρικτές της ρεφορμιστικής Αριστεράς, οι οποίοι εξακολουθούν να επαναλαμβάνουν τον μύθο του τέλους της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και της υποτιθέμενης επιστροφής του κρατισμού.

Αντιθέτως, όπως θα προσπαθήσω να δείξω σε αυτό το κείμενο, το μόνο που θα μπορούσαμε να περιμένουμε σήμερα, στη συγκεκριμένη φάση — η διάρκεια και η ένταση της οποίας είναι ακόμη απρόβλεπτες — μιας χρόνιας καπιταλιστικής κρίσης, δηλαδή της κρίσης που άρχισε με την ίδια την καθιέρωση της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς, είναι η αντικατάσταση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης με ένα είδος σοσιαλφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, η οποία θα αντανάκλα την συναίνεση τόσο των νεοφιλελεύθερων όσο και των σοσιαλφιλελεύθερων (των τέντς σοσιαλδημοκρατών). Σε μια τέτοια σοσιαλφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση η ουσία της σημερινής παγκοσμιοποίησης θα παραμείνει ως έχει, ίσως με την προσθήκη κάποιων ελέγχων στις χρηματοπιστωτικές αγορές, έτσι ώστε το σύστημα να μπορεί να λειτουργήσει με λιγότερες και μικρότερες αναταράξεις από την σημερινή, η οποία έχει θέσει ολόκληρο το σύστημα σε σοβαρό κίνδυνο κατάρρευσης.

Επομένως, η σημερινή ρητορική της υπερεθνικής ελίτ (Sarkozy, Brown, Obama κ.ά.) για «ένα νέο σύστημα», έναν ολοκαίνουργιο «καπιταλισμό» κ.λπ., είναι απλά προσπάθειες να αποπροσανατολίσουν τους λαούς, οι οποίοι, όπως δείχνουν οι καθημερινά διογκούμενες κοινωνικές εκρήξεις, από την Ελλάδα μέχρι την Ισλανδία και τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, συνειδητοποιεί τη νέα φοβερή αποτυχία της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς. Ο αποπροσανατολισμός αυτός στοχεύει στην μετάθεση της συζήτησης από την ανάγκη αντικατάστασης του σημερινού συστήματος, σε μια άσχετη συζήτηση για διακοσμητικές αλλαγές του που παρουσιάζονται ως δήθεν τεράστιες αλλαγές.

1. Οι μύθοι για το σύστημα της αγοράς και τις χρηματοπιστωτικές αγορές

Το σύστημα της αγοράς: ο χειρότερος τρόπος κατανομής σπάνιων πόρων

Η παρούσα κρίση, καθώς και οι προηγούμενες κρίσεις κατά την περίοδο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης (1987, 1990, 1994, 1997/8, 2001, κ.λπ.), αλλά και αυτές που προηγήθηκαν στην διάρκεια της κρατικιστικής περιόδου (1973/4, 1979 κ.λπ.), ή ακόμη και κατά την προπολεμική περίοδο (1929, 1873 και πριν από αυτήν κ.λπ.), με κανέναν τρόπο δεν αντιπροσωπεύουν κάτι νέο στο καπιταλιστικό σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Ήταν ακριβώς για αυτόν τον λόγο που η κατάρρευση της «αναρχίας» της αγοράς ήταν πάντα ένα βασικό αίτημα της αντι-συστημικής Αριστεράς, προτού να γίνει ηγεμονική η παρούσα «μεταλλαγμένη» ρεφορμιστική Αριστερά, η οποία δεν βλέπει κανένα κακό με το σύστημα της αγοράς, εφόσον είναι «κοινωνικά ελεγχόμενο». Με άλλα λόγια, δεν είναι αλήθεια ότι ο καπιταλισμός, σήμερα, με το άνοιγμα και την απορύθμιση των αγορών έχει στραφεί ενάντια στη δική του «λογική» και έχει μετατρέψει την παγκόσμια οικονομία σε ένα «πλανητικό καζίνο», όπως υποστήριξε ο Καστοριάδης.² Ο καπιταλισμός ήταν πάντα, σε διάφορους βαθμούς, ένα «καζίνο» («υψηλός κίνδυνος για

υψηλά κέρδη») και καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του των διακοσίων χρόνων ήταν ευπρόσβλητος σε κρίσεις που ενέσκηπταν περιοδικά σαν την πανούκλα. Η μόνη διαφορά με το παρελθόν είναι ότι αυτό το καζίνο τώρα, ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, είναι πλανητικό. Επιπλέον, η μοναδική περίοδος στην ιστορία του καπιταλισμού, όπου η λειτουργία του καπιταλισμού ως καζίνου είχε περιοριστεί, ήταν ο μισός περίπου αιώνας του Σοσιαλιστικού κρατισμού (σοσιαλδημοκρατία στη Δύση) όταν αυτές οι κρίσεις ήταν σε κάποιο βαθμό ελεγχόμενες από το κράτος. Όμως, μια τέτοια περίοδος είναι αδύνατον να επαναληφθεί σε μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς όπως η παρούσα, δεδομένου ότι αυτό θα προϋπέθετε ένα παγκόσμιο κράτος, ή, τουλάχιστον, αυστηρές παγκόσμιες ρυθμίσεις όλων των αγορών, οι οποίες δεν είναι μόνο ουτοπικές να εφαρμοστούν — δεδομένης της θεμελιώδους ανισομέρειας που η ίδια η οικονομία της αγοράς δημιουργεί μεταξύ διαφόρων περιοχών³ — αλλά είναι επίσης και ασύμβατες με την ίδια τη λογική και τη δυναμική μιας διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς που στηρίζεται σε αγορές οι οποίες πρέπει να είναι όσο το δυνατόν ελεύθερες για να μεγιστοποιούνται τα κέρδη.

Είναι, επομένως, σαφές ότι η παρούσα χρηματοπιστωτική κρίση της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς έδειξε για μία ακόμη φορά γιατί το σύστημα αγοράς είναι το χειρότερο σύστημα κατανομής σπάνιων πόρων, όπως προσπάθησα να δείξει αλλού.⁴ Το σύστημα αγοράς, όμως, προωθείται από τους ιδεολόγους του συστήματος ως ένας αυτόματος μηχανισμός στον οποίο ένα *σάρατο χέρι*, κατά τον Adam Smith, κατανέμει τους σπάνιους πόρους με έναν δήθεν ορθολογικό τρόπο, χθες μέσα στα όρια του έθνους-κράτους και, σήμερα, μέσα σε μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Οι παραδοχές στις οποίες βασίζεται αυτή η μυθολογία του οικονομικού φιλελευθερισμού είναι δύο:

- Πρώτον, ότι ο ελεύθερος συνδυασμός ατομικών ορθολογικών αποφάσεων οδηγεί σε μια κοινωνικά ορθολογική κατανομή, και,
- Δεύτερον, ότι ο μηχανισμός της αγοράς είναι το πιο οικονομικό *σύστημα πληροφοριών*, το οποίο προσφέρει τα σωστά κίνητρα, που μπορούν να εξασφαλίσουν μια αποτελεσματική αποκέντρωση των πόρων.

Το συμπέρασμα αυτών των παραδοχών είναι ότι ο μηχανισμός της αγοράς είναι το καλύτερο σύστημα να εγγυηθεί μια ορθολογική κατανομή των πόρων, χωρίς να τίθεται σε αμφισβήτηση η αυτονομία του κάθε ατόμου. Μια παραλλαγή του ίδιου μύθου χρησιμοποιείται για να εξηγήσει τις χρηματοπιστωτικές αγορές, οι οποίες έχουν προκαλέσει την παρούσα κρίση, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ωστόσο, αυτές οι παραδοχές ισχύουν μόνο υπό ορισμένες πολύ αυστηρές προϋποθέσεις. Γι' αυτό και οι ιδιότητες της αγοράς, που υποτίθεται καταλήγουν σε μια ορθολογική κατανομή, συνήθως αποτυγχάνουν μόλις η μυθική κατάσταση της *ισορροπίας* διαταραχθεί.

Έτσι, ακόμη και ένας από τους πρωτοπόρους της θεωρίας γενικής ισορροπίας, ο Νομπελίστας Kenneth Arrow, παραδέχθηκε την ήττα του στις προσπάθειές του να αναπτύξει μια θεωρία που να δείχνει την ικανότητα μιας οικονομίας της αγοράς να επιτύχει γενική ισορροπία και, αφού ανέπτυξε διάφορα άλματα τεχνικά προβλήματα της θεωρίας, τόνισε ότι η πιο γνωστή παραβίαση της γενικής ισορροπίας είναι η περιοδική ύπαρξη μαζικής ανεργίας, η οποία αποτελεί σαφή εσωτερική αντίφαση του συστήματος ισορροπίας.⁵ Με άλλα λόγια, όπως σημειώνει ο Will Hutton, «η κύρια θέση των οικονομικών της ελεύθερης αγοράς — ότι απορυθμισμένες αγορές θα μπορούσαν από μόνες τους να επιτύχουν μη επιδεχόμενα βελτίωσης αποτελέσματα για όλους τους συμμετέχοντες — αποδείχθηκε ότι είναι ανοησία».⁶ Και, βεβαίως, ρεφορμιστές οικονομολόγοι, όπως ο Keynes, και σοσιαλδημοκράτες όπως ο Polanyi⁷ έχουν δείξει, εδώ και καιρό, ότι η αγορά είναι ένα σύστημα επιρρεπές σε κρίσεις, το οποίο δεν μπορεί να διασφαλίσει την πλήρη αξιοποίηση των πόρων και ιδιαίτερα της εργασίας. Τέλος, η εγγενής τάση της οικονομίας της αγοράς να οδηγεί σε συγκέντρωση οικονομικής δύναμης/ εξουσίας και σε ανισότητα⁸ δείχνει ότι το παρόν είδος στρεβλής ανάπτυξης είναι το υποπροϊόν ενός συστήματος επιρρεπούς σε κρίσεις, όπου ικανοποιούνται μόνο οι ανάγκες που υποστηρίζονται με χρήμα, οι οποίες βέβαια δεν συμπίπτουν αναγκαστικά με τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες. Επομένως, ορθόδοξοι οικονομολόγοι, οι οποίοι παίρνουν ως δεδομένη την οικονομία της αγοράς και την υποτιθέμενη «ανωτερότητα» της, στην πραγματικότητα, εκλογικεύουν την ανισότητα, την φτώχεια και την εξαθλίωση εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο, προς όφελος των προνομιούχων μειονοτήτων στις οποίες ανήκουν και οι ίδιοι.

Στην πραγματικότητα, η ελευθερία επιλογής, που το σύστημα της οικονομίας της αγοράς υποτίθεται ότι διασφαλίζει, σημαίνει «κατανομή μέσω του πορτοφολιού». Οι πολίτες σε ένα σύστημα οικονομίας της αγοράς δεν είναι στη πραγματικότητα ελεύθεροι να επιλέξουν ούτε ως καταναλωτές, ούτε ως παραγωγοί:

- ως καταναλωτές, διότι οι επιλογές τους και επομένως η κάλυψη ή μη των αναγκών τους περιορίζεται από το εισόδημα/ πλούτο τους, και,
- ως παραγωγοί, διότι οι γενικές «αποφάσεις» για το τι και πόσο θα παραχθεί λαμβάνονται από τον αυτόματο μηχανισμό της αγοράς για λογαριασμό τους, ενώ οι επί μέρους επιλογές τους για το πώς θα παράγουν αυτό που επιτάσσει η «αγορά» περιορίζονται καθοριστικά από την οικονομική τους δύναμη, δεδομένου ότι η πρόσβασή τους στους παραγωγικούς πόρους και, κατά συνέπεια, η παραγωγικότητά τους, εξαρτώνται από αυτή.

Ωστόσο, η οικονομική ανάπτυξη έγινε συνάρτηση της οικονομικής δύναμης των παραγωγών πολύ πρόσφατα, δηλαδή, όταν οι παραγωγικοί πόροι άρχισαν να διατίθενται

αποκλειστικά μέσω της αγοράς. Καθώς οι σχέσεις της αγοράς άρχισαν να διεισδύουν σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας και η τοπική αυτοδυναμία καταστράφηκε σε όλο τον κόσμο, η πρόσβαση στους παραγωγικούς πόρους έγινε ζήτημα αγοραστικής δύναμης. Σε ένα σύστημα οικονομίας της αγοράς, επομένως, οι βασικές οικονομικές αποφάσεις που μια κοινωνία οφείλει να πάρει (δηλαδή, τι, πώς και για ποιον να το παράγει) καθορίζονται αποφασιστικά από την αγοραστική δύναμη εκείνων των εισοδηματικών ομάδων που μπορούν να υποστηρίξουν τις απαιτήσεις τους με χρήμα. Ένας συνεχής πλειστηριασμός για αγαθά, υπηρεσίες και πόρους λαμβάνει χώρα, και νικητές είναι εκείνοι με τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη. Έτσι, το σύστημα της οικονομίας της αγοράς, αντίθετα με την φιλελεύθερη μυθολογία, είναι το χειρότερο σύστημα κατανομής πόρων, όταν η αγοραστική δύναμη διανέμεται άνισα. Σε συνθήκες ανισότητας, η οποία είναι, βεβαίως, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς, η θεμελιώδης αντίφαση της αγοράς σχετικά με την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών γίνεται προφανής: δηλαδή, η αντίφαση μεταξύ της *δυσνητικής* ικανοποίησης των βασικών αναγκών του συνόλου του πληθυσμού, έναντι της *πραγματικής* ικανοποίησης των χρηματικά στηριζόμενων αναγκών ενός μέρους του πληθυσμού. Δεν προκαλεί έκπληξη επομένως ότι οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι κάνουν την βολική υπόθεση της «δεδομένης κατανομής εισοδήματος», όταν προσπαθούν να αποδείξουν ότι η καλύτερη κατανομή των πόρων είναι αυτή που επιτυγχάνεται μέσω του συστήματος της οικονομίας της αγοράς! Η φημισμένη ανάλυση του Pareto για τις βέλτιστες συνθήκες στην κατανομή των σπάνιων πόρων, που υποτίθεται δείχνει τη δυνατότητα του μηχανισμού της αγοράς να εξασφαλίσει την βέλτιστη κατανομή τους, βασίζεται ακριβώς στην αποδοχή της επικρατούσας κατανομής του εισοδήματος.

Εντούτοις, ιδιαίτερα στην σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, η ανισότητα αυξάνεται ταχύτατα όχι μόνο μεταξύ του γεωγραφικού Βορρά και του γεωγραφικού Νότου, όπως στο παρελθόν, αλλά κυρίως μεταξύ του «νέου Βορρά» (εκείνων των προνομιούχων κοινωνικών ομάδων που επωφελούνται από την παγκοσμιοποίηση, είτε βρίσκονται στον γεωγραφικό Βορρά είτε στον γεωγραφικό Νότο, π.χ. Κίνα, Ινδία κ.λπ.) και του «νέου Νότου» (εκείνων, είτε στον Βορρά είτε στον Νότο), που πληρώνουν το τίμημα της παγκοσμιοποίησης, όπως δείχνουν η επισιτιστική κρίση και τώρα η χρηματοπιστωτική κρίση και η συνακόλουθη ύφεση. Χαρακτηριστικά, το έτος της μεγαλύτερης εισοδηματικής ανισότητας στις ΗΠΑ τον 20ο αιώνα ήταν το 1928, λίγο πριν από τη Μεγάλη Ύφεση, όταν το πλουσιότερο 5% του πληθυσμού εισέπραξε περισσότερο από το 1/3 του συνόλου του προσωπικού εισοδήματος. Εντούτοις, τα τελευταία δύο ή τρία χρόνια, το πλουσιότερο 5% έχει συγκεντρώσει ακόμη μεγαλύτερο εισόδημα από τότε, έχοντας εισπράξει τώρα περίπου 38% του συνολικού προσωπικού εισοδήματος, σύμφωνα με ίσως συντηρητικές εκτιμήσεις του Emmanuel Saez, οικονομολόγου στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια.⁹ Επίσης, σε παγκόσμιο επίπεδο, το κατά κεφαλήν εισόδημα στον «Βορρά» (ΗΠΑ, ΕΕ,

Καναδάς, Ιαπωνία, Αυστραλία, Ελβετία, Νορβηγία) ήταν το 2003 περίπου 22 φορές υψηλότερο από εκείνο στον Νότο!¹⁰ Δεδομένου, λοιπόν, του «πλειοδοτικού μηχανισμού» της αγοράς που περιγράφηκε παραπάνω, το σύστημα αυξανόμενα φροντίζει για τις ανάγκες του «νέου» Βορρά — γεγονός που υποδηλώνει ότι η ρητορική του για ελευθερία επιλογής σε ένα σύστημα αγοράς είναι κυριολεκτικά κενή περιεχομένου. Στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, μόνο ένα μικρό μέρος του πληθυσμού της Γης μπορεί να ικανοποιήσει τις οποιεσδήποτε πραγματικές ή φανταστικές «ανάγκες» έχει, αντλώντας από σπάνιους πόρους και καταστρέφοντας τα οικοσυστήματα, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων στον πλανήτη δεν μπορούν να καλύψουν ούτε τις βασικές τους ανάγκες. Όμως, η ελευθερία επιλογής είναι κενή περιεχομένου, εάν δεν έχουν προηγουμένως ικανοποιηθεί οι βασικές ανάγκες.

Επιπλέον, η πελώρια συγκέντρωση οικονομικής δύναμης/ εξουσίας, όπως εκφράζεται από την τεράστια ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος και πλούτου, έχει διαδραματίσει ένα κρίσιμο ρόλο τόσο στην παρούσα χρηματοπιστωτική κρίση, όπως θα δούμε παρακάτω, όσο και στην οξεία επιδείνωση της οικολογικής κρίσης. Και αυτό, διότι η ανισότητα είναι η βασική αιτία για την ενθουσιώδη υιοθέτηση του οικο-καταστροφικού στόχου ανάπτυξης από τις ελίτ σε όλο τον κόσμο, εφόσον ο συνακόλουθος στόχος των «οικονομικών της διάχυσης της ευημερίας προς τα κάτω» (trickle-down economics) είναι, ακριβώς, να διατηρηθεί η κοινωνική συνοχή μιας πολύ άνισης κοινωνίας, μέσω της συνεχούς ανάπτυξης και του μεγάλωματος της «πίτας», παρά της αναδιανομής της.¹¹

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές ως ένα απαραίτητο τμήμα του συστήματος της αγοράς

Εάν ορίσουμε την οικονομία της αγοράς ως μια οικονομία η οποία βασίζεται κατά κύριο λόγο στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ αγοραστών και πωλητών για την κατανομή των πόρων, τότε μπορούμε να διακρίνουμε τα ακόλουθα δυο κύρια είδη αγορών που ανήκουν σε μια οικονομία της αγοράς, τα οποία είναι ενσωματωμένα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς:

α) Αγορές για «πραγματικούς» πόρους, δηλαδή, για παραγωγικούς πόρους (αγορές εργασίας, αγορές για γεωργική και αστική γη, αγορές για μηχανήματα, εργαλεία, πρώτες ύλες κ.λπ.), καθώς και αγορές για καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες, και,

β) Αγορές για χρηματικούς πόρους ή χρηματοπιστωτικά προϊόντα, όπως οι αγορές κεφαλαίων (που χρησιμοποιούνται για την συγκέντρωση κεφαλαίων μέσω μετοχών και ομολόγων), αγορές παραγώγων (που χρησιμοποιούνται για την διαχείριση του χρηματοπιστωτικού κινδύνου) αγορές συναλλάγματος

(που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά του κινδύνου σχετικά με νομισματικές διακυμάνσεις) κ.λπ.

Κατά την γνώμη μου, το διακριτικό χαρακτηριστικό μεταξύ των αγορών για «πραγματικούς» και χρηματικούς πόρους είναι ότι, ενώ ο κύριος καθοριστικός παράγοντας των τιμών στις αγορές για πραγματικούς πόρους (μισθοί, ενοίκια, έγγειος πρόσοδος, τιμές ακινήτων, μηχανημάτων, εργαλείων κ.λπ.), είναι η διαπραγματευτική δύναμη των κοινωνικών ομάδων που ελέγχουν αυτούς τους πόρους (εργαζόμενοι, καπιταλιστές, αγρότες, γαιοκτήμονες κ.λπ.), — δηλαδή, σε τελική ανάλυση, αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε η «ταξική πάλη», όπου η τάξη ορίζεται με ευρύτερη έννοια από την συνήθη Μαρξιστική¹² — στις αγορές για χρηματικούς πόρους ο κύριος καθοριστικός παράγοντας των τιμών είναι η κερδοσκοπία από τις διακυμάνσεις των τιμών σε σχέση με την αγορά, κατοχή, πώληση (συμπεριλαμβανομένων των βραχυπρόθεσμων πωλήσεων) μετοχών, ομολόγων, νομισμάτων, καθώς και διαφόρων «παραγώγων».

Όσον αφορά, ιδιαίτερα, στις αγορές παραγώγων, τα οποία έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην έκρηξη της παρούσας κρίσης, η επέκταση του εμπορίου σε αυτά κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 ήταν ένας σημαντικός τομέας ανάπτυξης στις χρηματοπιστωτικές αγορές γενικώς. Στην πραγματικότητα, είναι η ανεξέλεγκτη επέκταση μιας μορφής παραγώγων, «των εγγυημένων ομολόγων στεγαστικής αγοράς μειωμένης εξασφάλισης» (securitised subprime mortgages), — δηλαδή, σε απλά ελληνικά, των τεμαχισμένων σε ευπώλητα «πακέτα» ενυπόθηκων δανείων αυξημένου κινδύνου — τα οποία διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην παρούσα κρίση. Τα «παραγωγα» είναι χρηματοπιστωτικά προϊόντα που έχουν δημιουργηθεί από διάφορους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, με στόχο την εκμετάλλευση του κινδύνου που προκύπτει από τις διακυμάνσεις στις τιμές των χρηματοπιστωτικών προϊόντων. Οτιδήποτε φέρει μια τιμή μπορεί να δημιουργήσει μια αγορά παραγώγων. Με άλλα λόγια, τα παράγωγα είναι χρηματοπιστωτικά συμβόλαια η πώληση των οποίων έχει στόχο την μεταβίβαση του κινδύνου σε άλλους. Το αποτέλεσμα αυτού του είδους αγοραπωλησιών είναι η διασπορά του κινδύνου, ο καταμερισμός του ανάμεσα σε περισσότερους καπιταλιστές, ώστε να καρπώνονται μεν τα κέρδη από τις αυξομειώσεις των τιμών, αλλά με το μικρότερο δυνατό ατομικό ρίσκο! Ακόμη, δεδομένου ότι τα παράγωγα αυτά είναι ιδιωτικά συμφωνητικά μεταξύ επιχειρήσεων ή ιδρυμάτων, δεν είναι δυνατός ο πραγματικός έλεγχος ή αξιολόγηση τους. Δεν είναι λοιπόν απορίας άξιον ότι τα παράγωγα έχουν επονομαστεί η μεγαλύτερη «μαύρη τρύπα» του κόσμου, εφόσον λειτουργούν έξω από την «τσιμπίδα» κυβερνήσεων, εφοριακών ελεγκτών και ρυθμιστικών αρχών, δηλαδή σε έναν παράλληλο κόσμο με το υπόλοιπο τραπεζικό σύστημα. Η αγορά παραγώγων για ομόλογα — που ο κερδοσκοπικός τζίρος της υπερβαίνει τα 56 τρισεκατομμύρια δολάρια — είναι ένα παράδειγμα αγοράς χρηματοπιστωτικών παραγώγων. Η ανταλλαγή

παραγώγων για ομόλογα αποτελεί ουσιαστικά μια ασφάλιση κατά του κινδύνου αδυναμίας πληρωμής των τόκων σε εταιρικά ομόλογα και, στην πραγματικότητα, δεν χρειάζεται καν κάποιος να κατέχει το ίδιο το ομόλογο.

Το γεγονός που κάνει την αγορά παραγώγων τόσο επικίνδυνη είναι το ίδιο το τεράστιο και ανεξέλεγκτο μέγεθος της, εφόσον υπολογίζεται ότι η αγορά αυτή είναι αξίας άνω των 516 τρισεκατομμυρίων δολαρίων,¹³ δηλαδή περίπου δεκαπλάσια της αξίας του συνόλου της παγκόσμιας παραγωγής. Μολονότι επομένως, από μόνα τους, τα συμβόλαια σε παράγωγα δεν είναι επικίνδυνα, η «αναρχία» της αγοράς τα καθιστά δυνητικά ολέθρια. Ακόμη και αν ένα από αυτά τα συμβόλαια πάει στραβά — «το κακό 2 τοις εκατό», όπως αποκαλείται — η αλυσιδωτή κατάρρευση που ακολουθεί (domino effect) μπορεί να έχει τεράστιες, αν όχι καταστροφικές συνέπειες. Αυτό συμβαίνει διότι τα παράγωγα δεν στηρίζονται πουθενά — δεν υπάρχει οποιαδήποτε υποχρέωση να τηρείται κάποια ελάχιστη αναλογία τους σε αποθεματικά, ως τελικό στήριγμα των συναλλαγών πάνω σε αυτά, όπως συμβαίνει με τα χαρτονομίσματα. Δεν προκαλεί, επομένως, έκπληξη το γεγονός ότι ο Warren Buffet, ο Αμερικανός γκουρού των επενδυτικών κεφαλαίων, τα επονόμασε «χρηματοπιστωτικά όπλα μαζικής καταστροφής» — «όπλα», τα οποία στα χέρια των τραπεζών, των επιχειρήσεων που διαχειρίζονται κερδοσκοπικά κεφάλαια αντιστάθμισης του κινδύνου (hedge funds) και άλλων κερδοσκόπων στην Wall Street, στο City του Λονδίνου και αλλού, επέφεραν στους κατόχους τους δισεκατομμύρια δολάρια.

Η παραπάνω διάκριση μεταξύ αγορών για «πραγματικούς» και χρηματικούς πόρους, αν και μοιάζει με την Μαρξιστική διάκριση μεταξύ βιομηχανικού και χρηματιστικού καπιταλισμού, στην πραγματικότητα είναι εντελώς διαφορετική. Πρώτον, διότι όπως έδειξα αλλού,¹⁴ η έννοια της οικονομίας της αγοράς που χρησιμοποιούμε είναι μια ευρύτερη έννοια από τον καπιταλισμό, δεδομένου ότι η πρώτη αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται οι πόροι, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στις σχέσεις ιδιοκτησίας. Δεύτερον, επειδή ο χρηματιστικός καπιταλισμός για τους Μαρξιστές θεωρείται ως προϊόν της δυναμικής του βιομηχανικού καπιταλισμού και ως μέρος μιας διαδικασίας που σηματοδοτεί το γεγονός ότι η καπιταλιστική περίοδος της Ιστορίας έχει εισέλθει στην τελική της φάση — μια παρωχημένη άποψη που δεν συμεριζόμαστε. Έτσι, όπως έγραψε ένα Μαρξιστικό περιοδικό πρόσφατα:

Η επέκταση της χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας έχει οδηγήσει σε μια νέα υβριδική φάση του μονοπωλιακού σταδίου του καπιταλισμού, που θα μπορούσε να ορισθεί ως «χρηματοπιστωτικός-μονοπωλιακός καπιταλισμός» (...) φαίνεται ότι το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο είχε αναπτύξει ένα νέο μαγικό κύκλωμα Χ-Χ' όπου το χρήμα θα μπορούσε να δημιουργείται μόνο από χρήμα, χωρίς την παρέμβαση της πραγματικής παραγωγής. Το νέο μυστικό της

συσσώρευσης υποτίθεται ότι είναι η διαχείριση του κινδύνου, που επέτρεπε την αγορά τίτλων υποσχόμενων υψηλότερες αποδόσεις, ακόμη και αν εμπειρείχαν υψηλότερο κίνδυνο, και τον δανεισμό πολλαπλάσιου ποσού από αυτό που διέθετε ο επενδυτής ως μετοχικό κεφάλαιο — ίσως δέκα, είκοσι, τριάντα, ή σε ορισμένες περιπτώσεις, εκατό φορές, περισσότερο (...) Το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο επεκτάθηκε παρασιτικά.¹⁵

Στην πραγματικότητα, όμως, τράπεζες και άλλοι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί δραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο, και όχι απλώς παρασιτικό, στον σημερινό παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό, δεδομένου ότι αποτελούν το κύριο μέσο για να έρθουν σε επαφή δανειστές από όλο τον κόσμο (από τον εργαζόμενο που αποταμιεύει σε ένα συνταξιοδοτικό Ταμείο για την τρίτη ηλικία του, μέχρι κυρίαρχα κεφάλαια, δηλαδή, κρατικά επενδυτικά κεφάλαια) με δανειολήπτες (από τον υπάλληλο που παίρνει ένα καταναλωτικό δάνειο για να αγοράσει ένα νέο αυτοκίνητο μέχρι μια Κυβέρνηση ή ένα δήμο). Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα εταιρικά κέρδη του Αμερικανικού χρηματοπιστωτικού τομέα, όπως η ίδια εφημερίδα τόνισε επίσης, έχουν αυξηθεί από ένα ποσοστό μικρότερο του 2% των συνολικών εγχώριων εταιρικών κερδών στα μέσα της δεκαετίας του 1960, σε 40% στα μέσα της παρούσας δεκαετίας.¹⁶

Ωστόσο, παρά το ότι η έκρηξη των χρηματοπιστωτικών αγορών στην νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση με κανένα τρόπο δεν σηματοδοτεί, από μόνη της, τον επικείμενο θάνατο του καπιταλιστικού συστήματος, αυτό δεν σημαίνει ότι τα επιχειρήματα που προωθούνται από τους ιδεολόγους του συστήματος για την αναγκαιότητα των χρηματοπιστωτικών αγορών έχουν οποιαδήποτε εγκυρότητα για κάποιον που δεν παίρνει ως δεδομένη την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς. Υποστηρίζεται, για παράδειγμα, το επιχείρημα, ότι οι αγορές κεφαλαίου είναι σημαντικές για την συγκέντρωση κεφαλαίου (αλλά, θα μπορούσαν να υπάρχουν εναλλακτικοί τρόποι για να γίνει αυτό σε μια οικονομία χωρίς αγορά) ή για την μεταφορά κινδύνου (αλλά, σε μια δημοκρατικά σχεδιαζόμενη οικονομία δεν υπάρχουν παρόμοιοι κίνδυνοι) ή στο να βοηθούν τους δανειολήπτες να βρύνουν δανειστές (αλλά, αυτό παίρνει ως δεδομένο ότι ο δανεισμός πρέπει να γίνεται από ιδιωτικές εταιρείες και όχι, για παράδειγμα, από δημοτικές επιχειρήσεις που ελέγχονται από τους *δήμους*, στις αποφάσεις του οποίου συμμετέχουν όλοι οι πολίτες, είτε είναι δανειολήπτες είτε δανειστές!). Όπως έχω υποστηρίξει αλλού,¹⁷ μια οικονομική δημοκρατία χωρίς χρήμα και αγορά είναι απολύτως ρεαλιστική, στο πλαίσιο μιας α-κρατικής Περιεκτικής Δημοκρατίας.

2. Οι μύθοι σχετικά με τα αίτια της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής κρίσης

Έχοντας συζητήσει τον ρόλο των αγορών γενικά και των χρηματοπιστωτικών αγορών ειδικότερα, μπορούμε να απομυθοποιήσουμε την τρέχουσα μυθολογία σχετικά με τα αίτια

της κρίσης. Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να κατατάξουμε τις βασικές προσεγγίσεις για την κρίση, ως ακολούθως. Πρώτον, οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις, οι οποίες θεωρούν δεδομένες τις ελεύθερες και βασικά ανεξέλεγκτες αγορές (το κυριότερο στοιχείο του νεοφιλελευθερισμού) και υποστηρίζονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τους ιδεολόγους του συστήματος. Δεύτερον, οι ρεφορμιστικές προσεγγίσεις, των οποίων κοινό χαρακτηριστικό είναι ότι κυρίως αμφισβητούν τον νεοφιλελευθερισμό και, είτε παίρνουν ως δεδομένο το καπιταλιστικό σύστημα της οικονομίας της αγοράς και ό,τι περνάει σήμερα ως «δημοκρατία» (σοσιαφιλελεύθεροι, — δηλαδή, τέως σοσιαλδημοκράτες — Κευνσιανοί διαφόρων αποχρώσεων κ.ά.) είτε, ενώ επικρίνουν το καπιταλιστικό σύστημα, υιοθετούν ρεφορμιστικές στρατηγικές και ρεφορμιστικά αιτήματα, που δεν αμφισβητούν την ίδια την ύπαρξη της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και της «δημοκρατίας» (ρεφορμιστική Αριστερά, μερικές αποχρώσεις της Μαρξιστικής Αριστεράς κ.ά.). Τέλος, οι αντισυστημικές προσεγγίσεις, οι οποίες ρητά αμφισβητούν το παρόν σύστημα, τους θεσμούς και τις αξίες του, όπως η προσέγγιση της ΠΔ.

Οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις

Όπως θα περίμενε κανείς, οι νεοφιλελεύθεροι ιδεολόγοι (ή κομισάριοι) του συστήματος, κατηγορήσαν όλους τους άλλους, εκτός από το σύστημα των ελεύθερων αγορών, για την παρούσα κρίση. Η κύρια τάση σε αυτή την προσέγγιση επιχείρησε — μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης που ελέγχονται από την υπερεθνική ελίτ — να «προσωποποιήσει» την κρίση και τις αιτίες της, υποστηρίζοντας ότι η κρίση απλά οφείλεται σε κάποιους ασυνείδητους και άπληστους τραπεζίτες και κεφαλαιούχους, οι οποίοι, είτε δεν εφάρμοσαν σωστά τους υπάρχοντες κανονισμούς είτε, εναλλακτικά, δημιούργησαν διάφορα χρηματοπιστωτικά προϊόντα για την αποτελεσματική παράκαμψη αυτών των κανονισμών, για χάρη της μεγιστοποίησης των τεράστιων κερδών που αποκομίζουν οι οργανισμοί τους και — το σημαντικότερο — των μυθικών μισθών και μπόνους που οι ίδιοι εξασφάλισαν όλα αυτά τα χρόνια.

Δεν υπάρχει, βέβαια, αμφιβολία ότι υπάρχει αφθονία τέτοιων προσώπων στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Η ίδια η φύση του επαγγέλματος, που έχει στόχο την αποκόμιση χρημάτων για χάρη της τράπεζας ή του χρηματοπιστωτικού οργανισμού που τους απασχολεί, προσελκύει ταλαντούχους αποφοίτους, των οποίων το κύριο ταλέντο συνίσταται ακριβώς στο να μεγιστοποιούν τα κέρδη του οργανισμού στον οποίο δουλεύουν, και, έμμεσα, των ίδιων. Ωστόσο, θα ήταν το ίδιο ανόητο να κατηγορούνται αυτά τα πρόσωπα για την κρίση, όσο θα ήταν να κατηγορούνται εκείνοι από το Αμερικανικό λούμπεν προλεταριάτο που αποστέλλονται ως μισθοφόροι στο Ιράκ ή το Αφγανιστάν γιατί σκοτώνουν ανθρώπους! Στην πρώτη περίπτωση είναι το συγκεκριμένο σύστημα που κάνει δυνατή την κερδοφορία με τη χρήση κάθε «νόμιμης» δυνατής μεθόδου — η

νομιμότητα ή μη της μεθόδου, βέβαια, ορίζεται από εκείνους που ελέγχουν το σύστημα — και στην δεύτερη περίπτωση είναι πάλι το ίδιο σύστημα που στέλνει ανθρώπους στην άλλη άκρη του κόσμου για να σκοτώνουν «νόμιμα» άλλους ανθρώπους — η νομιμότητα ορίζεται από εκείνους που τους έστειλαν εκεί κατά πρώτον λόγο, δηλαδή, πάλι, από εκείνους που ελέγχουν το σύστημα. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι αυτό το απλοϊκό είδος νεοφιλελεύθερης εξήγησης, στην πραγματικότητα, δημιουργεί περισσότερα ερωτήματα από αυτά που προσπαθεί να απαντήσει. Για παράδειγμα, γιατί κατά τη διάρκεια της κρατικιστικής περιόδου της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης (1945-σ.1975) όταν οι αγορές, συμπεριλαμβανομένων των χρηματοπιστωτικών αγορών, ήταν ουσιαστικά ελεγχόμενες, δεν προέκυψαν παρόμοιες κρίσεις; Σαφώς, οι ελεύθερες και ανεξέλεγκτες αγορές έχουν άμεση σχέση με τις αιτίες της σημερινής κρίσης!

Ο καθηγητής του Harvard, Jeffrey A. Miron, όμως, εξέφρασε μια δέχτην πιο εκλεπτυσμένη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση. Για αυτόν, είναι το κράτος — για μια ακόμη φορά και όχι οι αγορές — το οποίο ευθύνεται για την κρίση (παραφράζοντας το φημισμένο σκετς από το σίριαλ *Faulty Towers* του John Cleese «μην αναφέρετε τις αγορές»!). Σύμφωνα με την εξήγησή του:¹⁸

Το σημερινό χάος δεν θα μπορούσε ποτέ να έχει προκύψει εάν έλειπαν οι λανθασμένες ομοσπονδιακές πολιτικές. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση παραχώρησε ειδικό καθεστώς στους Fannie Mae το 1938 και Freddie Mac το 1970. Αυτοί οι δύο οργανισμοί ενυπόθηκου δανεισμού βρίσκονται στο επίκεντρο της κρίσης. Η κυβέρνηση έμμεσα υποσχέθηκε σε αυτούς τους οργανισμούς να αποζημιώνει τα χρέη τους, έτσι οι Fannie και Freddie ανέλαβαν υπέρμετρους κινδύνους. Ακόμη χειρότερα, στην αρχή του 1977, και ιδίως στη δεκαετία του 1990 και στις αρχές του αιώνα μας, το Κογκρέσο (Σ.τ.Μ. για λόγους κοινωνικής πολιτικής) παρότρυνε ενυπόθηκους δανειστές, όπως οι Fannie/Freddie, να επεκτείνουν τον δανεισμό για την αγορά σπιτιών ακόμη και σε περιπτώσεις αυξημένου κινδύνου (Σ.τ.Μ. σε σχέση με την αποπληρωμή του δανείου) (subprime lending). Ο κλάδος των ενυπόθηκων δανειστών ήταν ευτυχής να εξυπηρετήσει, δεδομένης της έμμεσης Ομοσπονδιακής δέσμευσης για στήριξη, και κατά συνέπεια ο δανεισμός αυξημένου κινδύνου εκτινάχθηκε στα ύψη.

Ωστόσο, ακόμη και αν δεχθεί κανείς τον ισχυρισμό του Miron ότι το Κογκρέσο — με πολιτικές όπως ο Νόμος για Κοινοτικές Επανεπενδύσεις που εξανάγκασε τράπεζες σε δανειοδότηση υψηλού κινδύνου για λόγους κοινωνικής πολιτικής — πράγματι πίεσε τους F & F και παρόμοιους οργανισμούς να επεκτείνουν αυτό το είδος υψηλού κινδύνου δανειοδότησης, εντούτοις, η παγκόσμια κρίση των σημερινών διαστάσεων δεν θα είχε

ποτέ δημιουργηθεί από τον ίδιο τον δανεισμό αυτό, εάν δεν υπήρχε το θεσμικό πλαίσιο που επέτρεπε στους F & F και άλλους παρόμοιους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς να τεμαχίζουν και να πακετάρουν τα δάνεια σε εγγυημένα διαπραγματεύσιμα ομόλογα (securitization). Αλλά, ήταν ακριβώς το σύστημα των ελεύθερων και απορυθμισμένων αγορών, που εγκαθιδρύθηκε από την νεοφιλελεύθερη συναίνεση κατά τα τελευταία περίπου 25 χρόνια, το οποίο έκανε δυνατή την ανάπτυξη των εν λόγω ευφάνταστων χρηματοπιστωτικών προϊόντων καθώς και την παγκόσμια εξάπλωσή τους — ένα κρίσιμο γεγονός για την παγκοσμιοποίηση της σημερινής χρηματοπιστωτικής κρίσης, η οποία πιθανώς δεν προσέκλυσε την προσοχή αυτού του εμβριθούς οικονομολόγου από το Harvard!

Οι σοσιαλφιλελεύθερες προσεγγίσεις

Όπως προανέφερα, υπάρχει μια ποικιλία προσεγγίσεων που ανήκουν στην κατηγορία αυτή που περιλαμβάνει από σοσιαλφιλελεύθερους, νεο-Κευσιανούς μετά-Κευσιανούς και παρόμοιους (δηλαδή, εκείνους που ανήκουν στο κεντρο-Αριστερό πολιτικό ρεύμα των πρώην σοσιαλδημοκρατών που σήμερα υποστηρίζουν το «Νέο» Εργατικό Κόμμα στο Ηνωμένο Βασίλειο, το ανακαινισμένο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα στη Γερμανία κ.λπ.) — μέχρι τους ρεφορμιστές στην Αριστερά (Πράσινους, ορισμένους Μαρξιστές κ.ά.), που ουσιαστικά εκφράζουν την πολιτική πλατφόρμα του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ.

Ο John Gray, παραδείγματος χάριν, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της ευφορίας που έχει δημιουργηθεί εντός της κεντρο-Αριστεράς λόγω της χρηματοπιστωτικής κρίσης, η οποία, ωστόσο, όπως ο ίδιος τονίζει, «μολονότι απέχει πολύ από του να σημαίνει το τέλος του καπιταλισμού, η φρενήρης αναταραχή που υπάρχει σήμερα στην Ουάσιγκτον σηματοδοτεί την πάροδο ενός είδους καπιταλισμού — του ιδιόμορφου και άκρως ασταθούς είδους που υπήρχε στην Αμερική τα τελευταία 20 χρόνια. Αυτό το πείραμα μιας απόλυτα ελεύθερης χρηματοπιστωτικής αγοράς καταποντίστηκε». ¹⁹ Επομένως, γι' αυτόν, καθώς και για όλους τους άλλους στην κεντρο-Αριστερά, δεν πρόκειται για μια συστημική κρίση, αλλά απλώς για μια κρίση «Αγγλο-Σαξονικού» νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος, σαφώς, υποτίθεται ότι είναι ένα είδος ιδεολογίας, ή αναστρέψιμης πολιτικής, και όχι μια συστημική τάση, όπως υποστηρίζει το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η κρίση δεν είναι, σύμφωνα με τον Gray, συστημική, εντούτοις θεωρεί ότι δεν είναι απλώς μια κανονική χρηματοπιστωτική κρίση αλλά μια ιστορική γεωπολιτική αλλαγή:

Εδώ υπάρχει μια ιστορική γεωπολιτική αλλαγή, στην οποία η ισορροπία δυνάμεων στον κόσμο μεταβάλλεται αμετάκλητα. Η εποχή της Αμερικανικής παγκόσμιας ηγεσίας, η οποία ανάγεται στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο,

τελείωσε (...) Με την εθνικοποίηση καίριων τμημάτων του χρηματοπιστωτικού συστήματος, το Αμερικανικό δόγμα της ελεύθερης αγοράς έχει αυτο-καταστραφεί, ενώ οι χώρες που διατήρησαν τον γενικό έλεγχο των αγορών δικαιώθηκαν (...) Για το σημερινό χάλι ευθύνεται η πολιτική τάξη της Αμερικής η οποία υιοθέτησε την επικίνδυνα απλοϊκή ιδεολογία της απορύθμισης (...) Υπό αυτές τις συνθήκες, το ερώτημα είναι: θα συνεχίσουν οι κυβερνήσεις χωρών που αγοράζουν μεγάλες ποσότητες Αμερικανικών ομολόγων, όπως για παράδειγμα, η Κίνα, τα Κράτη του Κόλπου και η Ρωσία, να υποστηρίζουν τον ρόλο του δολαρίου ως το παγκόσμιο συναλλαγματικό απόθεμα; Ή μήπως αυτές οι χώρες θα το δουν σαν ευκαιρία να γείρει η ισορροπία της οικονομικής δύναμης περαιτέρω υπέρ αυτών; (...) Οι ΗΠΑ θα συνεχίσουν να είναι η μεγαλύτερη στον κόσμο οικονομία για κάποιο χρόνο ακόμα, αλλά θα είναι οι νέες ανερχόμενες δυνάμεις που, μόλις τελειώσει η κρίση, θα αγοράσουν ό,τι θα έχει παραμείνει ανέπαφο μέσα στα συντρίμια του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Αμερικής.

Ωστόσο, τα παραπάνω αστήρικτα συμπεράσματα βασίζονται σε εξίσου εσφαλμένες παραδοχές. Η κρίση, σε αντίθεση με τη μυθολογία που προωθείται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, δεν οδήγησε σε οποιεσδήποτε πραγματικές «εθνικοποιήσεις» κρίσιμων τμημάτων του χρηματοπιστωτικού συστήματος για ιδεολογικούς λόγους, όπως ήταν οι μεταπολεμικές εθνικοποιήσεις. Αντιθέτως, όπως οι πολιτικές ηγεσίες σε ΗΠΑ και Βρετανία έκαναν απολύτως σαφές, κάθε εθνικοποίηση τραπεζών και άλλων οργανισμών θα είναι προσωρινή και δεν θα πρέπει να συγχέεται με τις εθνικοποιήσεις του παρελθόντος, που αποσκοπούσαν να επεκτείνουν τον κοινωνικό έλεγχο σε βάρος των ελεύθερων αγορών. Έτσι, όπως ο Ben Bernanke, πρόεδρος του Ομοσπονδιακού Τραπεζικού συστήματος, δήλωσε στις 14 Οκτωβρίου, «οι παρούσες εθνικοποιήσεις υποτίθεται θα διαρκέσουν μέχρις ότου το χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει «αποκατασταθεί και μεταρρυθμιστεί». Ο Τζορτζ Μπους συμπλήρωσε την πραγματική εικόνα του τι συνέβαινε στην πραγματικότητα, δηλώνοντας την ίδια μέρα «η ενέργεια μας δεν αποσκοπεί να κυριεύσει την ελεύθερη αγορά, αλλά να την διατηρήσει». Επιπλέον, οι δήθεν «εθνικοποιήσεις», συνήθως σήμαιναν, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, την απόκτηση από το κράτος προνομιακών μετοχών στις Τράπεζες που κινδύνευαν (ώστε ν' αυξήσουν το κεφάλαιό τους και ν' αντισταθμίσουν τα «τοξικά» αποθεματικά τους), δηλαδή μετοχών οι οποίες δεν παρέχουν δικαίωμα ψήφου και επομένως δυνατότητα επιρροής στις αποφάσεις τους!

Τέλος, η ρητορική ερώτηση του Gray, εάν τα κρατικά επενδυτικά κεφάλαια (sovereign wealth funds) — ιδιαίτερα τα Κινεζικά και τα Ινδικά — θα συνεχίσουν να στηρίζουν τον ρόλο του δολαρίου ως το παγκόσμιο αποθεματικό συνάλλαγμα, επίσης υπαινίσσεται μια αβάσιμη δυνατότητα: ότι χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία — των οποίων η ταχεία ανάπτυξη

εξαρτάται αποφασιστικά από τις εξαγωγές τους προς τις ΗΠΑ — μπορεί να δελεαστούν στο μέλλον να μεταφέρουν τα κεφάλαιά τους αλλού, προφανώς αγνοώντας το γεγονός ότι μια τέτοια ενέργεια θα προκαλέσει ακόμη μεγαλύτερη ύφεση στις ΗΠΑ, που αναπόφευκτα θα την ακολουθήσει παρόμοια κρίση στις δικές τους οικονομίες! Στην πραγματικότητα, κατά τη διάρκεια της κρίσης, οι ίδιες οι αγορές έδωσαν την δική τους απάντηση στο ερώτημα αν «ο “Κινεζικός γίγαντας” μπορεί δυνητικά να διαδραματίσει τον ρόλο ενός εναλλακτικού πόλου προς τις ΗΠΑ». Ο οικονομικός συντάκτης του *Independent* περιέγραψε ως εξής την ξαφνική υποτροπή των χρηματιστηρίων, μετά την ευφορία στις αρχές της εβδομάδας που άρχισε στις 13 Οκτωβρίου όταν οι ελίτ πίστευσαν ότι τα τρισεκατομμύρια δολάρια των φορολογουμένων με τα οποία ενισχύθηκαν οι χρηματοπιστωτικές αγορές φάνηκαν επιτέλους να έχουν αποτέλεσμα:

Πέρυσι, οι ΗΠΑ κατάφεραν να συσσωρεύσουν ένα έλλειμμα \$256 δις. σε σχέση με την Κίνα, τον μεγαλύτερό τους εμπορικό εταίρο. Εάν οι Αμερικανοί σταματήσουν να αγοράζουν Κινεζικές συσκευές DVD, τροφές σκύλων, παιχνίδια και οδοντόπαστα, τότε η Κίνα θα αρχίσει να παραπατάει. Οι αγορές αντέδρασαν άσχημα σε ολόκληρη την Ασία, και ο φόβος παγκόσμιας ύφεσης επεκτάθηκε σε ολόκληρο τον πλανήτη. Τα αποθέματα των ορυχείων, που είχαν αυξηθεί λόγω της ζήτησης για άνθρακα, χαλκό, ψευδάργυρο και των άλλων πρώτων υλών της Κινεζικής βιομηχανικής επανάστασης, συσσωρεύτηκαν. Η τιμή του πετρελαίου κατρακύλησε κάτω των 70 δολαρίων το βαρέλι, στο ήμισυ των 147 δολαρίων που είχε ανέβει τον Ιούλιο.²⁰

Αυτό ήταν, βεβαίως, η αντίδραση των αγορών στην είδηση ότι η γιγαντιαία εξορυκτική εταιρία Rio Tinto αναθεώρησε τα σχέδια διάθεσης του κεφαλαίου της (οδηγώντας σε κατακόρυφη πτώση των τιμών των μετοχών της) προειδοποιώντας, ταυτοχρόνως, για μια σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης στην Κίνα, ενώ η Εταιρία Αλουμινίου της Κίνας (Chalco) αποφάσισε να μειώσει την Κινεζική παραγωγή. Στη συνέχεια ήρθε η είδηση ότι «οι Κινεζικοί οικονομικοί δείκτες τιμών, από τις τιμές χάλυβος μέχρι αυτές των σπιτιών, δείχνουν ότι επίκειται μια σοβαρή οικονομική επιβράδυνση και ότι τα Κινεζικά εργοστάσια αναφέρουν κατακόρυφη πτώση των παραγγελιών για εξαγωγές. Την περασμένη εβδομάδα, η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι οι μισές επιχειρήσεις κατασκευής παιχνιδιών της χώρας έκλεισαν (...) Η αγορά μετοχών μειώνεται κατακόρυφα, το ίδιο και οι τιμές των κατοικιών, ενώ οι πωλήσεις αυτοκινήτων έχουν ελαττωθεί δραματικά. Οι καταναλωτές περικόπτουν τις δαπάνες καθώς πιστεύουν ότι έρχονται δυσκολότεροι καιροί».²¹ Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη το γεγονός ότι αρκετοί Δυτικοί αναλυτές σήμερα εκφράζουν την άποψη ότι «οι κυβερνήτες του πολυπληθέστερου έθνους στον κόσμο απλώς δημιούργησαν μια οικονομία-φούσκα που είναι έτοιμη να σκάσει».²²

Όλα αυτά επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα που έχω διατυπώσει αλλού,²³ ότι ο κύριος πόλος σήμερα δεν είναι απλώς οι Αμερικανικές ελίτ, όπως ο John Gray και η ρεφορμιστική Αριστερά γενικώς υποθέτουν, αλλά η υπερεθνική ελίτ, ενώ η μόνη χώρα σήμερα η οποία δυνητικά θα μπορούσε να διαδραματίσει τον ρόλο ενός εναλλακτικού πόλου σε αυτή την ελίτ είναι — για τους λόγους που εξηγήθηκαν εκεί — η Ρωσία και η ελίτ της, εάν βέβαια μειώσει περαιτέρω την οικονομική της εξάρτηση από τους φυσικούς της πόρους και εάν πάρει κάποια κρίσιμα μέτρα για την απο-ενσωμάτωση της Ρωσίας από τη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Αλλά αυτά είναι πολύ μεγάλα «εάν» που ήδη αποδείχθηκαν απραγματοποιήσιμα με τη σημερινή κρίση, η οποία, με τη βοήθεια των οικονομικών οργανισμών της Δύσης, σε συνεργασία με το Ρωσικό κεφάλαιο που είναι στραμμένο προς αυτή, πήρε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις στη Ρωσία σε σχέση με άλλες χώρες σε παρόμοιο επίπεδο ανάπτυξης, κόβοντας την όρεξη του Πούτιν ή κάθε επίδοξου Ρώσου εθνικιστή να παίξει πράγματι ανεξάρτητο ρόλο η χώρα.

Ομοίως, οι σοσιαλφιλελεύθεροι οικονομολόγοι και Νομπελίστες Paul Krugman και Joseph Stiglitz βλέπουν τα αίτια της κρίσης στις καταχρήσεις του συστήματος της αγοράς και της δημοκρατίας και όχι στο ίδιο το σύστημα. Έτσι, ο Krugman μιλά για «την οικονομία της απληστίας» (ωσάν να μην είναι το ίδιο το σύστημα που δημιουργεί άπληστους ανθρώπους!), ενώ ο Joseph Stiglitz έσπευσε να πανηγυρίσει την απόφαση της Βουλής των Αντιπροσώπων να απορρίψει το σχέδιο διάσωσης (bailout), το οποίο μετέφερε το κόστος της κρίσης, που δημιουργήθηκε από το τραπεζικό σύστημα και τις χρηματοπιστωτικές εταιρείες, στους φορολογούμενους («μια θλιβερή ημέρα για την Wall Street, αλλά ίσως μια λαμπρή μέρα για την δημοκρατία»)²⁴. Προφανώς, ο Stiglitz θα πρέπει ήδη να μετάνιωσε για τη βιασύνη του να δοξάσει το Κογκρέσο όταν λίγες ημέρες αργότερα, οι ίδιοι «αντιπρόσωποι» πέρασαν το ίδιο σχέδιο διάσωσης, όχι — φυσικά — επειδή πείσθηκαν τελικά για την αξία του λόγω της προσθήκης μερικών διακοσμητικών αλλαγών προς όφελος των μικρών επιχειρήσεων και των μεσαίων στρωμάτων, αλλά επειδή οι χορηγοί τους «βοήθησαν» τα μέλη του Κογκρέσου να καταλάβουν ότι θα πρέπει να χορεύουν στον ρυθμό τους, εάν επιθυμούν να εξασφαλίσουν την χρηματοδότηση των δαπανηρών προεκλογικών εκστρατειών τους!

Οι προσεγγίσεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς

Από την πλευρά της ρεφορμιστικής Αριστεράς, η κρίση δεν αποδίδεται μεν στους «κακούς» τραπεζίτες και κερδοσκόπους, αλλά στους αντίστοιχα «κακούς» νεο-συντηρητικούς των ΗΠΑ και στους Αγγλο-Σάξονες νεοφιλελεύθερους, οι οποίοι υιοθέτησαν την νεοφιλελεύθερη ανάλυση συντηρητικών οικονομολόγων (Hayek, Friedman κ.ά.). Για τους διανοούμενους της ρεφορμιστικής Αριστεράς, ο νεοφιλευθερισμός είναι απλώς μια ιδεολογία που, χάρη στην Thatcher και τον Reagan,

θεσμοθετήθηκε μέσω της απελευθέρωσης όλων των αγορών στη δεκαετία του 1980 (συμπεριλαμβανομένων των χρηματοπιστωτικών αγορών) — μια διαδικασία η οποία έχει οδηγήσει σε ένα «καπιταλισμό-καζίνο». Σύμφωνα με την ίδια άποψη, η «ιδεολογία» της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης σήμερα καταρρέει παντού και επιστρέφει ο κρατισμός — όπως δήθεν αποδεικνύεται από τις «εθnicoποιήσεις» τραπεζών και τα σχέδια «διάσωσης» (που ούτως ή άλλως δεν είναι καινούργια και υπήρξαν και στο παρελθόν, ακόμη και στην εποχή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, τόσο στη δεκαετία του 1980 όσο και στη δεκαετία του 1990). Έτσι, ο Immanuel Wallerstein²⁵ μιλά για «την ιδεολογία της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης» και περιγράφει κατά ποιον τρόπο «την δεκαετία του 1980, αυτές οι ιδέες προτάθηκαν ως μια αντιτιθέμενη άποψη στην εξίσου παλαιά Κευσιανή και/ή στις παλαιές σοσιαλιστικές απόψεις». Έτσι, για τον Wallerstein, η Κευσιανή ηγεμονία στην κρατικιστική περίοδο της νεωτερικότητας και η σημερινή νεοφιλελεύθερη ηγεμονία απλώς εκφράζουν αλλαγές στις ιδεολογίες που αντανακλούν αντίστοιχες μεταβολές στην πολιτική ισορροπία. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι καταλήγει με το ακόλουθο συμπέρασμα που δείχνει μια πλήρως εσφαλμένη εκτίμηση του χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης: «η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, σε περίπου δέκα χρόνια από σήμερα, θα περιγράφεται ως μια κυκλική μεταβολή στην ιστορία της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας». Δεν αποτελεί επομένως έκπληξη που σε μια πρόσφατη συνέντευξη προέβλεψε ακόμη και το τέλος του ίδιου του καπιταλισμού!²⁶

Εντούτοις, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,²⁷ η νέα μορφή της οικονομίας της αγοράς, η οποία εγκαθιδρύθηκε τα τελευταία περίπου είκοσι πέντε χρόνια — αυτό που ονομάζουμε «διεθνοποιημένη» οικονομία της αγοράς (και όχι «παγκοσμιοποιημένη» οικονομία, που εσφαλμένος όρος) — αντιπροσωπεύει μια δομική αλλαγή, την μετάβαση σε μια νέα μορφή νεωτερικότητας, δηλαδή την μετάβαση από την κρατικιστική στην νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα, και όχι απλώς μια αλλαγή στην οικονομική πολιτική ή μια ιδεολογία, όπως υποστηρίζει η ρεφορμιστική Αριστερά. Με αυτή την έννοια, η σημερινή παγκοσμιοποίηση (όπως συνήθως αποκαλείται η διεθνοποίηση) είναι πράγματι ένα νέο φαινόμενο, παρόλο που είναι το αποτέλεσμα της έκβασης της Κοινωνικής Πάλης, σε αλληλεπίδραση με την δυναμική της οικονομίας της αγοράς που εγκαθιδρύθηκε πριν από δύο αιώνες και οδήγησε στην αγοραιοποίηση της οικονομίας, δηλαδή στην διαδικασία ελαχιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές και κυρίως εκείνων που αποσκοπούσαν στην προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος οι οποίοι ερχόντουσαν σε σύγκρουση με την οικονομική «αποτελεσματικότητα» και την κερδοφορία. Η εμφάνιση και ταχεία επέκταση των πολυεθνικών εταιρειών (ένα νέο φαινόμενο στην ιστορία της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς), οδήγησε αρχικά σε ένα άτυπο άνοιγμα και απελευθέρωση των αγορών, που αργότερα θεσμοθετήθηκε από τον θατσερισμό και τα Ρηγκανόμικς. Ήταν αυτή η εξέλιξη, η οποία, σε συνδυασμό με την αλλαγή στις υποκειμενικές συνθήκες, δηλαδή, την παρακμή των εργατικών και σοσιαλιστικών

κινημάτων στον απόηχο της αποβιομηχάνισης στη Δύση (βλέπε παρακάτω), σηματοδότησε την κατάρρευση της σοσιαλδημοκρατίας.

Εντούτοις, το γεγονός ότι μπορούμε να διακρίνουμε διάφορες φάσεις νεωτερικότητας — σύμφωνα πάντα με την εκάστοτε έκβαση της Κοινωνικής Πάλης — σε κάποιες από τις οποίες η ιστορική τάση για περαιτέρω αγοραιοποίηση που υιοθετούσε η ελίτ ήταν κυρίαρχη (φιλελεύθερη και νεοφιλελεύθερη φάση) ενώ σε άλλες φάσεις κάποιες εναλλακτικές τάσεις που στόχευαν στην προστασία της κοινωνίας από την αγορά έγιναν κυρίαρχες (κρατικιστική φάση) δεν συνεπάγεται, όπως υποθέτει ο Wallerstein και η ρεφορμιστική Αριστερά, ότι όλες οι αλλαγές που συνόδευαν την μετάβαση από την μια φάση της νεωτερικότητας στην άλλη ήταν εξίσου αναστρέψιμες μέσα στο σύστημα. Στην πραγματικότητα, όπως προσπάθησα να δείξω στην *Περιεκτική Δημοκρατία*,²⁸ θα πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ, από τη μια μεριά, των αλλαγών που συνόδευαν τη μετάβαση από την φιλελεύθερη φάση της νεωτερικότητας τον 19^ο αιώνα στην κρατικιστική τον 20^ο αιώνα και, από την άλλη, αυτές που συνόδευαν τη μετάβαση από την κρατικιστική στην νεοφιλελεύθερη φάση.

Είναι φανερό ότι οι πρώτες (οι αλλαγές που συνόδευαν τη μετάβαση στην κρατικιστική φάση) ήταν ασύμβατες με την μακροπρόθεσμη τάση της οικονομίας της αγοράς για περαιτέρω αγοραιοποίηση και επιβλήθηκαν μέσω λαϊκής πίεσης πάνω στις ελίτ, κάτω από εξαιρετικά ευνοϊκές για τα λαϊκά κινήματα συνθήκες, τόσο αντικειμενικές (κυριαρχία έθνους-κράτους) αλλά και υποκειμενικές (άνθηση του εργατικού και του σοσιαλιστικού κινήματος). Οι ελίτ απλώς ανέχθηκαν αυτές τις αλλαγές, εφόσον αντιμετώπιζαν το δίλημμα είτε να δεχθούν σοβαρούς κοινωνικούς ελέγχους πάνω στις αγορές και τις «ελευθερίες» τους, έτσι ώστε να μπορέσουν να σώσουν το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα (και το «κεφάλι» τους!) είτε, εναλλακτικά, να δουν την εξαφάνιση τους, όπως στο αναπτυσσόμενο, εκείνη την εποχή, στρατόπεδο του «υπαρκτού σοσιαλισμού».²⁹

Από την άλλη μεριά, οι δεύτερες (οι αλλαγές που συνόδευαν τη μετάβαση στην νεοφιλελεύθερη φάση) ήταν πλήρως συμβατές με την μακροπρόθεσμη τάση της οικονομίας της αγοράς για περαιτέρω αγοραιοποίηση και επιβλήθηκαν κάτω από συνθήκες ιδιαίτερα ευνοϊκές για τις ελίτ, τόσο αντικειμενικές (διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς) όσο και υποκειμενικές (κατάρρευση της παραδοσιακής αντισυστημικής Αριστεράς).³⁰ Οι αλλαγές αυτές επομένως, αντίθετα με αυτές που συνόδευαν τη μετάβαση στη κρατικιστική φάση (σοσιαλδημοκρατία), οι οποίες επεβλήθησαν «από μέσα» στο σύστημα, είναι μη αναστρέψιμες μέσα σε αυτό. Με άλλα λόγια, μόνο μια επαναστατική αλλαγή του συστήματος θα μπορούσε ν' ανατρέψει τη σημερινή νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, η οποία σήμερα μετατρέπεται παντού σε σοσιαλφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, με την άμεση βοήθεια των τ. σοσιαλδημοκρατών

και νυν σοσιαφιλελεύθερων και την έμμεση στήριξη από την ρεφορμιστική Αριστερά. Όχι μόνο σήμερα ο καπιταλισμός είναι ισχυρότερος παρά ποτέ — παρά το γεγονός ότι βρίσκεται στο μέσο μιας καταστροφικής κρίσης — εξαιτίας της έκλειψης της αντισυστημικής Αριστεράς και του συμβιβαστικού ρόλου της ρεφορμιστικής Αριστεράς (υποστηριζόμενης από τους Wallerstein, Chomsky, Albert και άλλους που υιοθετούν τις θέσεις του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ) αλλά έχει, επίσης, δημιουργήσει τις αντικειμενικές συνθήκες που καθιστούν οποιαδήποτε ανατροπή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης «από μέσα» σχεδόν αδύνατη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κανένα ρεφορμιστικό Αριστερό κόμμα (ακόμα και ένα διεθνές όπως η «Ευρωπαϊκή Αριστερά») δεν θα μπορούσε ποτέ να εφαρμόσει οποιεσδήποτε αποτελεσματικές πολιτικές για την ανατροπή του νεοφιλελευθερισμού μέσα σε ένα πλαίσιο ανοικτών και απελευθερωμένων αγορών. Όμως, οι ανοικτές και απελευθερωμένες αγορές είναι απολύτως απαραίτητη προϋπόθεση για αυτήν την ίδια την λειτουργία μιας διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς που βασίζεται σε πολυεθνικές εταιρείες. Αυτός είναι ο λόγος που αναφέρθηκε παραπάνω σε μια σοβαρή δομική αλλαγή μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα που αντιπροσωπεύει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση — μια αλλαγή που προφανώς δεν είναι αναστρέψιμη από μέσα (όπως υποθέτει ο Wallerstein), εφόσον μόνο εάν ένα Αριστερό κόμμα θα ήταν διατεθειμένο να καταργήσει τις ίδιες τις πολυεθνικές εταιρείες και να θέσει τις αγορές κάτω από αυστηρούς κοινωνικούς ελέγχους θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια τέτοια αντιστροφή. Όμως, αν ένα κόμμα έφθανε σε αυτό το σημείο θα είχε ήδη προσχωρήσει στην αντισυστημική Αριστερά!

Επιπλέον, θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει ως ιδεολογικά χρεοκοπημένο εκείνο το τμήμα της ρεφορμιστικής Αριστεράς που θεώρησε την μεγαλύτερη συστημική απάτη που συμβαίνει αυτή τη στιγμή με τη μορφή των σχεδίων διάσωσης και των «εθnicoποιήσεων» των τραπεζών, ως ένα είδος επιστροφής στον κρατισμό και τον Κεϋνσιανισμό. Στη πραγματικότητα, τα μέτρα αυτά όχι μόνο δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με την σοσιαλδημοκρατική — πολύ δε λιγότερο με τη σοσιαλιστική — ιδεολογία, που θέτει τους παραγωγικούς πόρους κάτω από τον κοινωνικό έλεγχο, αλλά αντίθετα αποσκοπούν ακριβώς στο αντίθετο: στην σωτηρία των ιδιωτικών τραπεζικών συστημάτων, μέσω της μαζικής ανακατανομής του εισοδήματος και του πλούτου από τα χαμηλότερα στα μεσαία και ανώτερα εισοδηματικά στρώματα και στις οικονομικές και πολιτικές ελίτ που, άμεσα ή έμμεσα, τσέπωσαν τρισεκατομμύρια δολάρια τα τελευταία χρόνια από τις χρηματοπιστωτικές φούσκες που οι ίδιοι είχαν δημιουργήσει. Δεν είναι να απορεί κανείς ότι οι πολιτικές ελίτ σήμερα, είτε νεοφιλελεύθερες είτε σοσιαφιλελεύθερες, όχι μόνο δεν αμφισβητούν την ιδιωτικοποίηση των εκατοντάδων κρατικών επιχειρήσεων, συμπεριλαμβανομένων των βασικών υπηρεσιών κοινής ωφέλειας που έχουν γίνει τα τελευταία 25 χρόνια, την θεσμοποίηση των «ελαστικών» αγορών εργασίας, την κατάργηση των αυστηρών ελέγχων στη διακίνηση εμπορευμάτων και κεφαλαίων, καθώς και του

προοδευτικού συστήματος φορολογίας εισοδήματος που διαβαθμιζόταν με βάση το μέγεθος του εισοδήματος, αλλά και δεν συζητούν καν την δυνατότητα πλήρους εθνικοποίησης των τραπεζικών συστημάτων, ως την μόνη ορθολογική μεσοπρόθεσμη διέξοδο από την κρίση. Αντιθέτως, είτε «κοινωνικοποιούν» — μέσω των σχεδίων διάσωσης — τις τεράστιες απώλειες των καρχαριών των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων (αν και ποτέ δεν σκέφτηκαν, φυσικά, να κοινωνικοποιήσουν και τα γιγαντιαία κέρδη τους) είτε, εναλλακτικά, εισφέρουν δισεκατομμύρια δολάρια στα θησαυροφυλάκια των χρεοκοπημένων τραπεζών, ακόμη και χωρίς να εξασφαλίζουν έναν αποτελεσματικό έλεγχο της χρήσης τους, καθώς συνήθως προσφέρουν τα κεφάλαια αυτά με αντάλλαγμα προνομιακές μετοχές χωρίς δικαίωμα ψήφου! Δεν είναι λοιπόν να απορεί κανείς που η λαϊκή οργή αυξάνεται, παρά την πλύση εγκεφάλου από τα διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης για την αναγκαιότητα αυτών των μέτρων σε σχέση με την σωτηρία θέσεων εργασίας.

Μια νεο-Μαρξιστική προσέγγιση

Σύμφωνα με τον William Tabb,³¹ το σύγχρονο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα δεν αντιμετωπίζει απλώς μια χρηματοπιστωτική κρίση αλλά τέσσερις κρίσεις μαζί, που οι άλλες τρεις είναι η κρίση του Αμερικανικού ιμπεριαλισμού, η κρίση που δημιουργήθηκε από την ανάδυση ενός πολυπολικού κόσμου, και η κρίση που προέκυψε από την αφόρητη πίεση στους φυσικούς πόρους που δημιουργεί η οικονομία ανάπτυξης. Στην προσέγγιση αυτή, η χρηματοπιστωτική κρίση θεωρείται από την άποψη της συνήθους Μαρξιστικής ανάλυσης της υπερ-συσσώρευσης. Όπως τονίζει ο συγγραφέας:

Υπάρχει μια υπερ-επένδυση σε παραγωγική ικανότητα που δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί μέσα σε μια παράλογη κοινωνική δομή, στην οποία η μόνη πραγματική ζήτηση είναι αυτή που υποστηρίζεται από επαρκή αγοραστική δύναμη. Η υπερπαραγωγή, την ίδια στιγμή που πολλές κοινωνικές ανάγκες μένουν ανικανοποίητες, χαρακτηρίζει το σύστημα, καθώς και η πίεση στους εργάτες παντού να αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς, χάρη στη ταξική εξουσία του κεφαλαίου και την ικανότητά του να στρέφει τη μια κατηγορία εργατών ενάντια στην άλλη. Το πλεόνασμα που παράγεται και οικειοποιείται από το κεφάλαιο δεν μπορεί να βρει διεξόδους στην παραγωγή και καταφεύγει στην χρηματοπιστωτική κερδοσκοπία, όπου απορροφάται σε κερδοσκοπικές φούσκες που τελικά καταρρέουν, σκορπίζοντας το χάος και τον πόνο σε όλη την οικονομία.

Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή δεν έχει σχεδόν καμία σχέση με την σημερινή πραγματικότητα της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Αρχικά, μολονότι είναι αλήθεια ότι η άνιση

κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου και, επομένως, της οικονομικής δύναμης/ εξουσίας, βρίσκεται στην ρίζα της οικονομικής κρίσης που χαρακτηρίζει μια οικονομία της αγοράς, όπως θα δούμε στο επόμενο τμήμα, η αιτία αυτής της κρίσης δεν είναι ότι η ανισότητα δημιουργεί μια κρίση υποκατανάλωσης ή υπερπαραγωγής — το παραδοσιακό επιχείρημα της Αριστεράς. Όπως έχει δείξει η καταναλωτική έκρηξη στην Δύση τα τελευταία πενήντα χρόνια, η υποκατανάλωση δεν είναι το πρόβλημα των καπιταλιστικών κοινωνιών στο κέντρο (για διαφόρους λόγους που υπερβαίνουν τα περιθώρια του παρόντος άρθρου) και, στην πραγματικότητα, δεν είναι ούτε καν το πρόβλημα στην καπιταλιστική περιφέρεια, λόγω της δημιουργίας ενός «νέου Βορρά» στο Νότο, ως μέρος της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης που είδαμε στο πρώτο μέρος. Δεύτερον, δεν αληθεύει ότι «το πλεόνασμα που παράγεται και οικειοποιείται από το κεφάλαιο δεν μπορεί να βρει διεξόδους στην παραγωγή και καταφεύγει στην χρηματοπιστωτική κερδοσκοπία όπου απορροφάται σε κερδοσκοπικές φούσκες». Μολονότι αυτό μπορεί να έχει βάση στην περίπτωση μιας εθνικής οικονομίας της αγοράς, ελάχιστη σχέση έχει με την διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος του πλεονάσματος, που χρησιμοποιείται σήμερα για χρηματοπιστωτική κερδοσκοπία, προέρχεται από τα κυρίαρχα (κρατικά) επενδυτικά καπιταλιστικά κεφάλαια τέτοιων καπιταλιστικών «θαυμάτων» όπως η Κίνα και η Ινδία, καθώς και Ρώσων, Αράβων και Λατινοαμερικάνων δισεκατομμυριούχων — δηλαδή, από χώρες στις οποίες η ακραία ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος και πλούτου, σε συνδυασμό με την υπερεκμετάλλευση της εργατικής τους δύναμης (ή των φυσικών πόρων) και η ουσιαστική απουσία κράτους πρόνοιας έχουν δημιουργήσει τεράστια πλεονάσματα, τα οποία οι ελίτ, αντί να τα επενδύουν στην εγχώρια αγορά για την βελτίωση του «κοινωνικού μισθού» των φτωχών εργατών τους, προτιμούν να τα επενδύουν σε δυτικές χρηματοπιστωτικές αγορές (ιδιαίτερα σε εκείνες των ΗΠΑ) και κερδοσκοπικές φούσκες. Χαρακτηριστικά, η Κινεζική ηγεσία μόνο τώρα αποφάσισε να διαθέσει τμήμα των αποθεμάτων αυτών για την υγεία, την εκπαίδευση και την υποδομή γενικότερα, ακριβώς διότι, πανικόβλητη από την οικονομική κρίση που φουντώνει σήμερα και στην Κίνα, προσπαθεί ν' αποτρέψει την κοινωνική έκρηξη στην οποία ωθεί η αύξηση της ανεργίας η οποία ήδη φθάνει τα 26 εκατομμύρια!³²

Όσον αφορά στην κρίση του Αμερικανικού ιμπεριαλισμού, ο συγγραφέας βασίζει την επιχειρηματολογία του στην παραδοχή ότι «έχει αρχίσει να διαμορφώνεται η αντίληψη ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έχασαν μόνο το Ιράκ αλλά και ότι η κατάσταση στο Αφγανιστάν είναι περαιτέρω αποκαλυπτική της αδυναμίας τους να το κατακτήσουν και να επιβάλλουν αλλαγή καθεστώτος και ιμπεριαλιστική σταθερότητα». Ωστόσο θα μπορούσε, κανείς να αντεπιχειρηματολογήσει εδώ ότι η υπερεθνική ελίτ (και όχι μόνο η ελίτ των ΗΠΑ, όπως υποθέτει αυτή η προσέγγιση) όχι μόνο δεν «χάνει» το Ιράκ και το Αφγανιστάν, αλλά στην πραγματικότητα έχει θέσει τα θεμέλια για καθεστώτα ελεγχόμενα από αυτήν που θα

κυβερνούν τις εν λόγω χώρες στο προβλεπτό μέλλον. Με άλλα λόγια, ακόμη και αν η υπερεθνική ελίτ αναγκαστεί να σταματήσει την στρατιωτική κατοχή των χωρών αυτών και να αποσύρει τις δυνάμεις ξηράς από εκεί κάποτε στο εγγύς μέλλον, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα έχει την δύναμη να ελέγχει αυτές τις χώρες οικονομικά (δείτε το Βιετνάμ!) καθώς και πολιτικά και στρατιωτικά, όσο δεν ανακλύπει ένας εναλλακτικός παγκόσμιος πόλος που θα διεκδικήσει μερίδιο αυτού του ελέγχου. Ο κόσμος είναι γεμάτος από παρόμοια άτυπα «προτεκτοράτα» και, σίγουρα, το καθεστώς των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν, και πολύ περισσότερο το κοσμικό, εθνικιστικό, Μπααθικό καθεστώς στο Ιράκ³³ δεν ανετράπησαν διότι ήταν Δυτικά προτεκτοράτα πριν την εισβολή — όπως ασφαλώς θα γίνουν ακόμη και μετά την απόσυρση των κατοχικών δυνάμεων από τις χώρες αυτές. Ποιος λοιπόν «έχασε» αυτές τις χώρες;

Τέλος, σε σχέση με τα παραπάνω, το ακόλουθο συμπέρασμα που συνάγεται από τον συγγραφέα είναι προφανώς αβάσιμο: «μια συνέπεια αυτής της αποκάλυψης των συμφερόντων, που επωφελήθηκαν από τις πολιτικές της "συναίνεσης της Ουάσινγκτον", ήταν ότι σήμερα οι ηγέτες της Δύσης σπεύδουν να καλέσουν τις πιο σημαντικές αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου να αναλάβουν ένα μεγαλύτερο ρόλο, να τους δοθούν περισσότερα δικαιώματα ψήφου, και να ασκήσουν περισσότερη εξουσία στους οργανισμούς του Bretton Woods». Στην πραγματικότητα, όμως, η σπουδή τους αυτή — η οποία πράγματι εκδηλώθηκε πρόσφατα όσον αφορά στην πρόταση για μια σύνοδο κορυφής της «Ομάδας των 20» (G20) τον Νοέμβριο που θα συνεχιστεί την άνοιξη του 2009 με στόχο την αναμόρφωση των διεθνών οικονομικών οργανισμών — έχει πολύ λίγο να κάνει με τις ...εξωτικές εξηγήσεις που δόθηκαν από τον συγγραφέα! Μολονότι είναι αλήθεια ότι η υπερεθνική ελίτ (που, σε γενικές γραμμές, εκφράζεται πολιτικά από την G7) πράγματι ενδιαφέρεται να συμπεριλάβει στα τυπικά της μέλη, χώρες όπως η Κίνα, η Ινδία, η Βραζιλία κ.λπ. ο λόγος για αυτό, δεν είναι βέβαια επειδή αναγνωρίζει σε αυτές τις χώρες τις αναδυόμενες νέες οικονομικές δυνάμεις του μέλλοντος, που θα έπρεπε να συμμετέχουν στην διαχείριση της Νέας Διεθνούς Τάξης. Ο λόγος, όπως θα δούμε στο τελευταίο μέρος, είναι η επιδίωξη τους να τις υποχρεώσουν να συμμετάσχουν στο κόστος της οικονομικής και οικολογικής κρίσης. Την στιγμή, όμως, που οποιαδήποτε από αυτές τις αναδυόμενες «μεγάλες» δυνάμεις θ' αποπειραθεί να ακολουθήσει μια πραγματικά διαφορετική πολιτική από εκείνη που έχει καθοριστεί από την G7, θα τους δειχθεί απλά η πόρτα, όπως ακριβώς συνέβη με τη Ρωσία το καλοκαίρι,³⁴ της οποίας η ελίτ ακόμη πληρώνει ακριβά την τότε ανυπακοή της, παρόλο που τελευταία δείχνει ότι έμαθε το μάθημά της (όπως επίσης το μαθαίνει σήμερα η άλλη αναδυόμενη «μεγάλη δύναμη», η Κίνα!) και με το πρόσχημα της αντικατάστασης του «κακού» Μπους από τον «καλό» Ομπάμα αναθερμαίνει τις σχέσεις της με την υπερεθνική ελίτ.

Ένας ακόμη μεγαλύτερος μύθος, που προωθείται από την ρεφορμιστική Αριστερά, είναι το «τέλος της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ» που υποτίθεται ότι πιστοποιεί η σημερινή κρίση. Στην πραγματικότητα, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, δεν μπορούμε να μιλούμε πια για μια αυτοκρατορία που βασίζεται σε ένα μοναδικό γεωγραφικό κέντρο εξουσίας. Η οικονομική, καθώς και η πολιτική, εξουσία σήμερα συγκεντρώνεται στα χέρια της υπερεθνικής ελίτ, η οποία ορίζεται ως η ελίτ που αντλεί την εξουσία της (οικονομική, πολιτική ή γενικά κοινωνική), μέσω της λειτουργίας της σε υπερεθνικό επίπεδο — γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν εκφράζει, μόνο ή, ακόμη, πρωταρχικά, τα συμφέροντα ενός συγκεκριμένου έθνους-κράτους. Έτσι, παρόλο που η Αμερικανική ελίτ έχει διαδραματίσει έναν ηγεμονικό ρόλο στο πλαίσιο της υπερεθνικής ελίτ, λόγω της ανώτερης οικονομικής — και, κατά συνέπεια, πολιτικο-στρατιωτικής — εξουσίας, έπαψε να παίζει οποιονδήποτε ηγεμονικό οικονομικό ρόλο μόλις δημιουργήθηκαν άλλα πραγματικά κέντρα οικονομικής εξουσίας στην μεταπολεμική περίοδο, όπως η Ιαπωνία και η Γερμανία. Ως εκ τούτου, το πραγματικό ζήτημα, σήμερα, δεν είναι αν η Αμερικανική αυτοκρατορία καταρρέει — κάτι που υπονοεί τον μύθο ότι η Ευρωπαϊκή ελίτ παίζει ένα πιο «προοδευτικό ρόλο» στις παγκόσμιες υποθέσεις — αλλά αν μία αυτοκρατορία βασισμένη σε μια και μόνη χώρα, παρά σε μια σειρά από χώρες, θα μπορούσε ακόμη να αποτελεί την βάση μιας υπερεθνικής ελίτ στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Όσον αφορά στην τρίτη κρίση, την οποία, σύμφωνα με τον William Tabb, αντιμετωπίζει ο σύγχρονος καπιταλισμός, δηλαδή, την κρίση που δημιουργήθηκε από την ανάδυση ενός πολυπολικού κόσμου, το εσφαλμένο αυτό συμπέρασμα βασίζεται στα συνηθισμένα στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται συνήθως από ορθόδοξους οικονομολόγους. Έτσι, ο συγγραφέας αντλεί το συμπέρασμά του αποδεχόμενος αβασάνιστα τέτοιες αβάσιμες προβλέψεις, όπως αυτές μιας μελέτης του 2006 από τους PriceWaterhouseCoopers ότι «το έτος 2050, η Κινεζική οικονομία θα είναι σχεδόν τόσο μεγάλη όσο αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών και η Ινδία θα είναι η τρίτη μεγαλύτερη». Ωστόσο, αυτού του είδους τα συμπεράσματα βασίζονται σε συγκρίσεις απόλυτων οικονομικών δεικτών εισοδήματος, παραγωγής, κ.λπ., που, φυσικά, δεν έχουν πολύ νόημα όταν αναφέρονται σε μια χώρα που συγκεντρώνει το 21% του παγκόσμιου πληθυσμού. Δηλαδή, αν λάβουμε υπόψη μας τις τεράστιες διαφορές στα πληθυσμιακά μεγέθη, τότε, το κατά κεφαλήν εισόδημα της Κίνας (σε όρους αγοραστικής δύναμης) είναι μόνο 17% του αντίστοιχου κατά κεφαλήν εισοδήματος των ανεπτυγμένων οικονομιών του Βορρά.³⁵ Εντούτοις, ακόμη και το πολυδιαφημισμένο από νεο-φιλελεύθερους και σοσιαλφιλελεύθερους ρεκόρ-ανάπτυξης της Κίνας, που σημειώθηκε μετά την πλήρη ένταξη της χώρας στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, κρύβει μια σχεδόν αμελητέα αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Έτσι, το 1994, μετά από 14 χρόνια αύξησης του ΑΕΠ στο ποσοστό ρεκόρ του 10%, το κατά κεφαλήν εισόδημα της Κίνας ήταν περίπου 10% αυτού των ΗΠΑ.³⁶ Μετά από 10 ακόμη χρόνια μιας ανάπτυξης ρεκόρ, το 2003, το κατά κεφαλήν εισόδημα της Κίνας

μόλις είχε φθάσει το 13% αυτού των ΗΠΑ!³⁷ Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και εάν μπορούσε η Κίνα να συνεχίσει επ' αόριστον, τους ρυθμούς ανάπτυξης εκείνης της περιόδου — κάτι σχεδόν αδύνατο για οικονομικούς λόγους (ήδη η κατάρρευση των ρυθμών ανάπτυξης του Κινεζικού «θαύματος» εξαιτίας της παγκόσμιας ύφεσης είναι χαρακτηριστική)³⁸ αλλά και οικολογικούς λόγους — πάλι, θα έπαιρνε στους Κινέζους, όχι μερικές δεκαετίες, αλλά μερικούς αιώνες ακόμη και για να πλησιάσουν το κατά κεφαλήν εισόδημα των ΗΠΑ και αυτό των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών στην ΕΕ! Παρόμοιες εκτιμήσεις ισχύουν και για το άλλο «θαύμα» της καπιταλιστικής ανάπτυξης, την Ινδία, η οποία, ακόμη περισσότερο από την Κίνα, αποτελείται από μερικές «νησίδες» ανάπτυξης μέσα σε μια απέραντη θάλασσα φτώχειας και υπανάπτυξης.

Σε αυτό το σημείο, νεοφιλελεύθεροι και σοσιαφιλελεύθεροι συνήθως αναφέρονται στην υποτιθέμενη δραματική μείωση της φτώχειας στην Κίνα, η οποία, ωστόσο, οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στο γεγονός ότι η ελίτ του Κομμουνιστικού Κόμματος αφαίρεσε από τον κατάλογο των φτωχών Κινέζων 422 εκατομμύρια κατά την περίοδο 1981-2001, επειδή είχαν φτάσει το «αξιοσέβαστο» εισόδημα του \$1 την ημέρα (το αυθαίρετο κριτήριο που χρησιμοποιείται από διεθνείς οργανισμούς για να ορίσουν την απόλυτη φτώχεια),³⁹ μειώνοντας με μια μονοκοντυλιά τον αριθμό των απόλυτα φτωχών κατά το ένα τρίτο, από 634 εκ. το 1981 σε 212 εκ. το 2001!⁴⁰ Εν τω μεταξύ, ως αποτέλεσμα της Κινεζικής «ανάπτυξης», η χώρα σήμερα, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, έχει μια από τις πιο άνισες κατανομές εισοδήματος στον κόσμο, με το 20% των πλουσιότερων Κινέζων να κατέχουν το 50% του πλούτου της χώρας, ενώ το 20% των φτωχότερων να κατέχουν μόνο το 4,7%. Δεν είναι απορίας άξιον ότι η Κίνα έχει σήμερα έναν από τους υψηλότερους συντελεστές ανισότητας στον κόσμο (Gini coefficient) — ακόμη χειρότερο και από αυτόν της νεοφιλελεύθερης Βρετανίας και των ΗΠΑ και σχεδόν διπλάσιο αυτού των Σκανδιναβικών χωρών!⁴¹

Τέλος, μια ακόμη σημαντική ένδειξη του είδους «ανάπτυξης» που συντελείται σε χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία (το οποίο όχι μόνο δεν δείχνει την ανάδυση νέων οικονομικών «γιγάντων» οι οποίοι θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν την υπερεθνική ελίτ στο μέλλον, αλλά, στην πραγματικότητα, φανερώνει την αυξανόμενη οικονομική εξάρτηση αυτών των χωρών από την υπερεθνική ελίτ) είναι η σπουδαιότητα του ξένου κεφαλαίου και του ξένου εμπορίου σχετικά με αυτήν την διαδικασία. Το ξένο κεφάλαιο (δηλαδή οι πολυεθνικές, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην Κίνα για να εκμεταλλευθούν τους γελοία χαμηλούς μισθούς εκεί που φθάνουν το ένα τριακοστό εκείνων στην Δύση),⁴² μετέτρεψε την χώρα σε «αλυσίδα συναρμολόγησης» της υπερεθνικής ελίτ, με πάνω από το 60% των Κινεζικών εξαγωγών γενικά, και το σύνολο σχεδόν των υψηλής τεχνολογίας εξαγωγών της ειδικότερα, να συνίστανται από «made in China» προϊόντα ξένων εταιριών, ως επί το

πλείστον πολυεθνικών επιχειρήσεων από τις χώρες της υπερεθνικής ελίτ.⁴³
Χαρακτηριστικά, ο Will Hutton συνοψίζει ως εξής την Κινεζική «ανάπτυξη»:⁴⁴

Η Κίνα ασφαλώς αναδύεται ως ένας ηγετικός εξαγωγέας, αλλά ουσιαστικά είναι ένας υπεργολάβος της Δύσης. Δεν κατάφερε να αποτινάξει τον τρόπο με τον οποίο η παγκοσμιοποίηση έχει στρεβλωθεί βαθιά προς όφελος των πλουσίων ανεπτυγμένων εθνών. Η παραγωγικότητα της είναι μικρή, δεν διαθέτει μεγάλες διεθνώς γνωστές μάρκες, η ιστορία των καινοτομιών της είναι αξιολύπητη και στηρίζεται υπερβολικά στις εξαγωγές και τις επενδύσεις για να προωθήσει την οικονομία της.

Δεδομένου, επομένως, του βαθμού εξάρτησης της Κινεζικής «ανάπτυξης» από τις άμεσες επενδύσεις από χώρες της υπερεθνικής ελίτ και τις εξαγωγές προς αυτές, ιδιαιτέρως τις ΗΠΑ, οποιαδήποτε κρίση στις χώρες της υπερεθνικής ελίτ επηρεάζει άμεσα την Κινεζική ανάπτυξη, όπως έχει ήδη δείξει η παρούσα κρίση, με τα Κινεζικά χρηματιστήρια στην Shanghai και στο Hong Kong να καταρρέουν το ίδιο με τα άλλα χρηματιστήρια στον κόσμο και την εξελισσόμενη παγκόσμια ύφεση ήδη να πλήττει καίρια την Κινεζική αλλά και την Ινδική ανάπτυξη! Έτσι, σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις του ΔΝΤ η ανάπτυξη της Κίνας αναμένεται να πέσει στο 6,7 το 2009 και αυτή της Κίνας στο 5%!⁴⁵

Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, είναι το γεγονός πως θα μπορούσε κανείς λογικά να υποθέσει ότι οι σημερινοί ρεκόρ ρυθμοί ανάπτυξης δεν είναι βιώσιμοι έτσι κι αλλιώς, εξαιτίας της τρομερής καταστροφής που καταφέρουν στο περιβάλλον,⁴⁶ όπως αποδεικνύεται από την επιταχυνόμενη ερημοποίηση της χώρας και την μαζικά αυξανόμενη μόλυνση που ήδη οδηγεί σε πρώιμο θάνατο 400.000 ανθρώπους τον χρόνο.⁴⁷

Αλλά, αυτό μας φέρνει στην τέταρτη κρίση που αναφέρθηκε από τον συγγραφέα, δηλαδή, αυτή που συνδέεται με την εξάντληση των πόρων ως τμήμα της οικολογικής κρίσης. Όμως, μολονότι η κρίση αυτή είναι φυσικά βασικό συστατικό στοιχείο της πολυδιάστατης κρίσης που ο καπιταλιστικός κόσμος αντιμετωπίζει σήμερα, δεν έχει άμεση σχέση με την χρηματοπιστωτική κρίση στην οποία θα στραφούμε τώρα. Στη πραγματικότητα, η ίδια η παγκόσμια ύφεση που ακολούθησε την χρηματοπιστωτική κρίση έχει μειώσει δραστικά την πίεση πάνω στους ενεργειακούς πόρους, όπως φανερώνει και η κατακόρυφη πτώση της τιμής πετρελαίου.

3. Η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας για τα αίτια της κρίσης

Η σημερινή πολυδιάστατη κρίση

Λίγοι, εκτός των ιδεολόγων του συστήματος, θα αμφέβαλαν σήμερα ότι η σημερινή κοινωνία, η οποία παίρνει παντού τη μορφή μιας νεοφιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς/ οικονομίας ανάπτυξης και αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», αντιμετωπίζει μια βαθιά και πλατιά διαδεδομένη κρίση που περιλαμβάνει όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Σύμφωνα με την προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας (ΠΔ), τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της κρίσης είναι τα εξής :

- Η κρίση είναι πολυδιάστατη και περιλαμβάνει το οικονομικό, πολιτικό, οικολογικό, κοινωνικό, καθώς και το πολιτιστικό επίπεδο.
- Η κρίση είναι καθολική, με την διπλή έννοια ότι καλύπτει όλα τα μέρη του κόσμου τα οποία έχουν ενσωματωθεί στην Νέα Διεθνή Τάξη που εγκαθιδρύθηκε από την διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και το πολιτικό της συμπλήρωμα την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», αλλά και με την έννοια ότι θέτει σε αμφισβήτηση σχεδόν κάθε δομή και ιδέα που στηρίζει τις ετερόνομες σύγχρονες κοινωνίες σε Ανατολή και Δύση, Βορρά και Νότο. Ως εκ τούτου, η κρίση αυτή θέτει σε αμφισβήτηση όχι μόνο τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και οικολογικές δομές, που αναδύθηκαν με την άνοδο του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, αλλά και τις πραγματικές αξίες που έχουν συντηρήσει αυτές τις δομές και ιδιαίτερα την μετά τον Διαφωτισμό έννοια της Προόδου και την μερική ταύτισή της με την ανάπτυξη. Αυτός ακριβώς ο καθολικός χαρακτήρας της κρίσης την διαφοροποιεί από άλλες κρίσεις στο παρελθόν.
- Οι αιτίες αυτής της πολυδιάστατης κρίσης μπορεί ασφαλώς να αποδοθούν, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,⁴⁸ στους ίδιους τους θεσμούς της νεωτερικότητας, οι οποίοι σήμερα έχουν διεθνοποιηθεί . Με άλλα λόγια, είναι η δυναμική της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», που έχει οδηγήσει στην σημερινή συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, η οποία με τη σειρά της είναι η απώτερη αιτία κάθε διάστασης της σημερινής κρίσης.

Έτσι, όσον αφορά στην οικονομική διάσταση της κρίσης, μπορεί εύκολα να δειχθεί ότι η συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης/ εξουσίας, ως αποτέλεσμα των εμπορευματικών σχέσεων και της δυναμικής «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς, έχει οδηγήσει σε μια χρόνια οικονομική κρίση. Ως εκ τούτου, η συνέπεια της παρούσας διεθνοποίησης της οικονομίας αγοράς/ ανάπτυξης με τη σημερινή νεοφιλελεύθερη μορφή της — που επιβάλλεται από το άνοιγμα των αγορών, λόγω της μαζικής επέκτασης των πολυεθνικών επιχειρήσεων τα τελευταία είκοσι πέντε περίπου χρόνια — είναι η δημιουργία ενός **διπολικού κόσμου**. Ο κόσμος αυτός αποτελείται από ένα κόσμο ο οποίος περιλαμβάνει τις προνομιούχες κοινωνικές ομάδες που επωφελούνται από την παγκοσμιοποίηση, είτε στον Βορρά είτε τον Νότο (αυτό που ονομάζουμε «νέο Βορρά») και

έναν άλλο κόσμο που έχει αποκλειστεί από τα δήθεν «καθολικά» οφέλη της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και ο οποίος περιλαμβάνει την περιθωριοποιημένη πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού, είτε στο Βορρά είτε στο Νότο («ο νέος Νότος»). Έτσι, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει σε μια πρωτοφανή αύξηση της παγκόσμιας ανισότητας, όπως επιβεβαιώνεται και από την τελευταία Έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, η οποία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τις αρχές του 1990, δηλαδή, την εποχή που η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση άρχισε να ανθεί σε ολόκληρο τον πλανήτη, η εισοδηματική ανισότητα αυξήθηκε δραματικά στις περισσότερες περιοχές του κόσμου. Όπως τονίζει ο Raymond Torres, Διευθυντής του Ινστιτούτου, που συνέταξε την Έκθεση αυτή.⁴⁹

Η Έκθεση αυτή δείχνει αδιαμφισβήτητα ότι το χάσμα μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων νοικοκυριών έχει διευρυνθεί από τη δεκαετία του 1990 (...) Αυτό αντανakλά τον αντίκτυπο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και την μικρότερη σήμερα δυνατότητα της εθνικής πολιτικής να ενισχύσει την εισοδηματική κατάσταση της μεσαίας τάξης και των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων. Η σημερινή παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση οπωσδήποτε θα κάνει τα πράγματα χειρότερα, εκτός εάν υιοθετηθούν μακροπρόθεσμες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Έτσι, όπως αναφέρεται στην Έκθεση, μεταξύ 1990 και 2005, περίπου στα δύο τρίτα των χωρών σημειώθηκε μια αύξηση της εισοδηματικής ανισότητας, με το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ του 10% των μισθωτών στην κορυφή της εισοδηματικής πυραμίδας και του 10% στην βάση της να αυξάνει στο 70% των χωρών για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Ταυτοχρόνως, το εισοδηματικό χάσμα μεταξύ των ανωτάτων στελεχών των επιχειρήσεων και των μέσων υπαλλήλων διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο: το 2003, οι απολαβές των διευθυνόντων συμβούλων (CEOs) των 15 μεγαλύτερων εταιρειών στις ΗΠΑ ήταν 360 φορές μεγαλύτερες από αυτές των μέσων υπαλλήλων. Το 2007 ήταν 520 φορές μεγαλύτερες!

Όπως θα περίμενε κανείς, και η ίδια η Έκθεση έδειξε, αυτή η τεράστια και αυξανόμενη συγκέντρωση εισοδήματος συνοδεύτηκε από την επιδείνωση μιας παράλληλης κοινωνικής κρίσης που εκδηλώθηκε, για παράδειγμα, με τα υψηλότερα ποσοστά εγκληματικότητας. Στη Βρετανία, χρειάστηκαν 30 χρόνια για να διπλασιαστεί το ποσοστό της (δηλωμένης) εγκληματικότητας, από 1 εκατ. περιστατικά το 1950 σε 2,2 εκατ. το 1979. Ωστόσο, μόνο στη δεκαετία του 1980, το ποσοστό εγκληματικότητας υπερδιπλασιάστηκε, και έφτασε το όριο των 5 εκατ. στη δεκαετία του 1990, για να προσεγγίσει τα 6 εκατ. σήμερα! Οι κυρίαρχες ελίτ ανταποκρίνονται στην έκρηξη της εγκληματικότητας με το κτίσιμο νέων φυλακών. Έτσι, ο πληθυσμός των φυλακών στην Αγγλία και Ουαλία

αυξήθηκε από 64.000 στην αρχή της δεκαετίας, σε 77.000 πριν από δύο χρόνια, ενώ οι πιο πρόσφατες προβλέψεις του Υπουργείου Εσωτερικών προέβλεπαν ότι οι φυλακισμένοι θα έφθαναν τους 90.000 το 2010.⁵⁰ Αντίστοιχα, χρειάστηκαν 200 χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες για να αυξήσουν τον πληθυσμό των φυλακών τους σε ένα εκατ., αλλά μόνο τα τελευταία 10 χρόνια τον υπερδιπλασίασαν σε περίπου 2,2 εκατ., με 680 άτομα στη φυλακή για κάθε 100.000 — το ένα τέταρτο του παγκόσμιου συνολικού πληθυσμού των φυλακών! Στην πραγματικότητα, όπως επισημαίνει ο Martin Woolcott,⁵¹ η έκρηξη της εγκληματικότητας (που επίσης προκαλείται από την ποινικοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, π.χ. στις ΗΠΑ οι Αфро-Αμερικανοί αποτελούν περίπου το 12% του πληθυσμού, αλλά αντιπροσωπεύουν το ήμισυ του πληθυσμού των φυλακών), τείνει να πάρει την μορφή εξέγερσης στα αστικά συγκροτήματα σε όλο τον κόσμο, και αντιμετωπίζεται ως τέτοια από τις κυρίαρχες ελίτ.

Μια παρόμοια διαδικασία συγκέντρωσης πολιτικής εξουσίας στα χέρια των πολιτικών ελίτ έλαβε χώρα κατά την περίοδο μετά την έναρξη του τελευταίου τετάρτου του 18ου αιώνα, όταν οι «Ιδρυτές Πατέρες» του Αμερικανικού Συντάγματος επινόησαν, στην κυριολεξία, την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» — μια ιδέα χωρίς κανένα ιστορικό προηγούμενο στον αρχαίο κόσμο, δεδομένου ότι, μέχρι τότε, η δημοκρατία είχε την κλασική Αθηναϊκή έννοια της κυριαρχίας του *δήμου*, δηλαδή της άμεσης άσκησης της εξουσίας από όλους τους πολίτες. Η δυναμική αυτής της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» οδήγησε σε μια αντίστοιχη συγκέντρωση πολιτικής εξουσίας. Έτσι, η συγκέντρωση πολιτικής εξουσίας στα χέρια των βουλευτών στην φιλελεύθερη νεωτερικότητα, οδήγησε σε ένα ακόμη υψηλότερο βαθμό συγκέντρωσης στα χέρια των κυβερνήσεων και της ηγεσίας των «μαζικών» κομμάτων στην κρατικιστική νεωτερικότητα, σε βάρος των κοινοβουλίων. Στην παρούσα νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα, το συνδυασμένο αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» έχει οδηγήσει στη μετατροπή της πολιτικής σε τέχνη κρατικής διαχείρισης,⁵² με τις δεξαμενές σκέψης να σχεδιάζουν και να εφαρμόζουν πολιτικές. Έτσι, μια μικρή κλίκα γύρω από τον πρωθυπουργό (ή τον Πρόεδρο) συγκεντρώνει όλη την ουσιαστική πολιτική δύναμη στα χέρια της, ιδιαίτερα στις μεγάλες οικονομίες της αγοράς που είναι σημαντικά τμήματα της υπερεθνικής ελίτ και, ακόμα περισσότερο, σε εκείνες που κυβερνώνται από ένα δικομματικό πολιτικό σύστημα (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Αυστραλία κ.λπ.). Επιπλέον, η συνεχής μείωση της κρατικής οικονομικής κυριαρχίας συνοδεύεται από την παράλληλη μετατροπή του δημοσίου τομέα σε καθαρή διαχείριση. Τυπικό παράδειγμα είναι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ή η Τράπεζα της Αγγλίας, οι οποίες έχουν αναλάβει τον έλεγχο του ευρώ και της στερλίνιας, αντίστοιχα, και λαμβάνουν κρίσιμες αποφάσεις σχετικά με την οικονομική ζωή εκατομμυρίων πολιτών, ανεξάρτητα από πολιτικό έλεγχο.

Έτσι, στην παρούσα νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα έχει αναπτυχθεί μια «κρίση στην πολιτική» που υπονομεύει τα θεμέλια της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» και εκφράζεται από διάφορα συμπτώματα, τα οποία, συχνά, παίρνουν την μορφή μιας έμμεσης ή ρητής αμφισβήτησης θεμελιωδών πολιτικών θεσμών (κόμματα, εκλογικές αναμετρήσεις, κ.λπ.). Τέτοια συμπτώματα είναι τα σημαντικά και συνήθως αυξανόμενα ποσοστά αποχής στις εκλογικές αναμετρήσεις, κυρίως σε ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο, η έκρηξη δυσαρέσκειας με τη μορφή συχνών βίαιων εξεγέρσεων, η μείωση του αριθμού των μελών των κομμάτων, το γεγονός ότι ο σεβασμός για επαγγελματίες πολιτικούς δεν υπήρξε ποτέ σε τόσο χαμηλό επίπεδο κ.λπ. Έτσι, στο πλαίσιο της σημερινής νεοφιλελεύθερης (σοσιαφιλελεύθερης) συναίνεσης, οι παλαιές ιδεολογικές διαφορές μεταξύ της Αριστεράς και της Δεξιάς έχουν εξαφανιστεί. Ταυτοχρόνως, η κατάρρευση του «σοσιαλιστικού» κρατισμού στην Ανατολή, αντί να λειτουργήσει ως καταλύτης για την οικοδόμηση ενός νέου μη αυταρχικού τύπου πολιτικής που θα ανέπτυξε περαιτέρω τις ιδέες του Μάη του 1968, οδήγησε απλώς σε μια γενική τάση — ιδιαίτερα αισθητή μεταξύ φοιτητών, νέων ακαδημαϊκών και άλλων — προς ένα μεταμοντέρνο κομφορμισμό και την απόρριψη κάθε «καθολικού» αντισυστημικού προτάγματος. Οι υπόλοιποι, συμπεριλαμβανομένων των περισσοτέρων από την υπο-τάξη, που είναι τα κύρια θύματα της νεοφιλελεύθερης διεθνοποιημένης οικονομίας, έχουν πέσει σε πολιτική απάθεια και σε μια υποσυνείδητη απόρριψη της καθιερωμένης κοινωνίας — μια απόρριψη που έχει, συνήθως, πάρει την μορφή έκρηξης της εγκληματικότητας και της κατάχρησης ναρκωτικών, και μερικές φορές της βίαιης εξέγερσης.

Εντούτοις, το Σιάτλ, η Γένοβα και το Παρίσι χθες, ή η Αθήνα σήμερα, αποτελούν σαφείς ενδείξεις για το γεγονός ότι η σημερινή νεολαία δεν είναι απαθής προς την πολιτική (θεωρούμενη με την κλασική έννοια του όρου, ως αυτο-διαχείριση), αλλά μόνο προς ό,τι *περνά ως πολιτική* σήμερα, δηλαδή, το σύστημα που επιτρέπει σε μια κοινωνική μειοψηφία (επαγγελματίες πολιτικοί) να καθορίζει την ποιότητα ζωής του κάθε πολίτη. Με άλλα λόγια, εκείνο που έχει μετατρέψει την πολιτική σε τέχνη διαχείρισης του κράτους και έχει απομακρύνει πολλούς ανθρώπους από αυτό το είδος «πολιτικής» είναι η αυξανόμενη συνειδητοποίησή τους της συγκέντρωσης πολιτικής εξουσίας στα χέρια επαγγελματιών πολιτικών και διαφόρων «ειδικών» (ως αποτέλεσμα της δυναμικής της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας»). Το ίδιο ισχύει και για τα ριζοσπαστικά λαϊκά κινήματα στην Βενεζουέλα, Βολιβία, Αργεντινή, και Βραζιλία, τα οποία ασκούν σημαντική πίεση, από κάτω, για νέες άμεσες δημοκρατικές μορφές οργάνωσης.

Επιπλέον, η παρούσα κρίση είναι, επίσης, μια πολιτισμική κρίση, εφόσον η εγκαθίδρυση της οικονομίας της αγοράς είχε ως επακόλουθο την εξάλειψη παραδοσιακών πολιτισμών και αξιών. Η διαδικασία αυτή επιταχύνθηκε κατά τον εικοστό αιώνα με την εξάπλωση σε όλο τον κόσμο της οικονομίας της αγοράς και του γόνου της, της οικονομίας ανάπτυξης. Ως

συνέπεια, μια εντατική διαδικασία πολιτιστικής ομογενοποίησης έχει σήμερα ενεργοποιηθεί, η οποία όχι μόνο εμποδίζει κάθε εξέλιξη προς μεγαλύτερη πολυπλοκότητα, αλλά, στην πραγματικότητα, απλοποιεί την κουλτούρα, με τις πόλεις να γίνονται όλο και περισσότερο όμοιες, με ανθρώπους σε όλο τον κόσμο να ακούν την ίδια μουσική, να βλέπουν στην τηλεόραση τις ίδιες σαπουνόπερες και DVDs, να αγοράζουν τις ίδιες μάρκες καταναλωτικών αγαθών, κ.λπ. Η άνοδος της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης τα τελευταία είκοσι πέντε περίπου χρόνια έχει ενισχύσει περαιτέρω αυτή τη διαδικασία πολιτιστικής ομογενοποίησης. Αυτό είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της απελευθέρωσης και της απορύθμισης των αγορών, και της συνακόλουθης εντατικοποίησης της εμπορευματοποίησης της κουλτούρας. Η συνέπεια είναι ότι παραδοσιακές κοινότητες και οι κουλτούρες τους εξαφανίζονται σε όλο τον κόσμο και οι άνθρωποι μετατρέπονται σε καταναλωτές μιας μαζικής κουλτούρας που παράγεται στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ.

Τελευταία, αλλά όχι λιγότερο σημαντική, είναι και η σχετική ιδεολογική διάσταση της πολιτιστικής κρίσης. Οι αλλαγές στις διαρθρωτικές παραμέτρους που σηματοδοτούν την μετάβαση στην νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα συνοδεύτηκαν από μια παράλληλη σοβαρή ιδεολογική κρίση, η οποία έθεσε σε αμφισβήτηση όχι μόνο τις πολιτικές ιδεολογίες (αυτό που οι μεταμοντερνιστές αποκαλούν «μετα-αφηγήσεις»), ή έστω τον «αντικειμενικό» λόγο⁵³ γενικά, αλλά τον ίδιο τον Λόγο. Αυτό αποδεικνύεται από την σημερινή άνθηση του ανορθολογισμού σε όλες του τις μορφές: από την αναβίωση των παλαιών θρησκειών, όπως ο Χριστιανισμός, ο Ιουδαϊσμός, ο Ισλαμισμός, κ.λπ. μέχρι την επέκταση διαφόρων ανορθολογικών τάσεων, π.χ. μυστικισμός, πνευματισμός, αστρολογία, εσωτερισμός, νέο-παγανισμός και «Νέα Εποχή», και την απόρριψη της επιστημονικής ιατρικής υπέρ των διαφόρων μορφών εναλλακτικής θεραπείας, οι οποίες χρησιμοποιούν μεθόδους που συνήθως δεν έχουν καμία σχέση με τον Λόγο και τις επιδεκτικές εμπειρικής επιβεβαίωσης υποθέσεις. Η άνοδος του ανορθολογισμού, συγκεκριμένα, είναι άμεσο αποτέλεσμα της κρίσης της οικονομίας ανάπτυξης και στις δύο εκδοχές της, τόσο της καπιταλιστικής όσο και της «σοσιαλιστικής». Όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,⁵⁴ η κατάρρευση των δύο κύριων προσαγμάτων της νεωτερικότητας, δηλαδή του σοσιαλιστικού προτάγματος και του προτάγματος οικονομικής ανάπτυξης,⁵⁵ σε συνδυασμό με την παράλληλη «κρίση αξιοπιστίας» της επιστήμης που αναπτύχθηκε τα τελευταία είκοσι πέντε περίπου χρόνια, ήταν αποφασιστικής σημασίας για την άνθηση του σημερινού ανορθολογισμού.

Η θέση της ΠΔ για τα αίτια της σημερινής χρηματοπιστωτικής κρίσης

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η χρηματοπιστωτική κρίση δεν μπορεί να αποδοθεί απλώς σε άπληστους και ασυνείδητους τραπεζίτες και χρηματοδότες, αν όχι στο ίδιο το κράτος, όπως

ισχυρίζονται οι νεοφιλελεύθεροι. Αλλά ούτε μπορεί ν' αποδοθεί απλώς στην νεοφιλελεύθερη απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών, όπως υποθέτουν οι σοσιαφιλελεύθεροι, ζητώντας σήμερα ένα «νέο Bretton Woods» (βλέπε επόμενο τμήμα). Στην πραγματικότητα, η απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών είναι μέρος μόνο της ιστορίας και από μόνη της δεν θα μπορούσε να εξηγήσει, για παράδειγμα, πού βρήκαν οι «ασυνείδητοι» χρηματοδότες τα τεράστια αποθέματα κεφαλαίων για να τα χρησιμοποιήσουν στις δραστηριότητές τους. Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, οι πιο εκλεπτυσμένοι υποστηρικτές της σοσιαφιλελεύθερης θεωρίας εισάγουν στην ανάλυση τον «Κινεζικό» παράγοντα, υποστηρίζοντας ότι τα τεράστια αποθεματικά, που έχουν συγκεντρώσει τα Κινεζικά κυρίαρχα κεφάλαια, χρηματοδότησαν αυτή την τεράστια απάτη. Εάν δεχτούμε όμως την θέση αυτή θα πρέπει συγχρόνως ν' απαντήσουμε μια σειρά ερωτημάτων που συνήθως μένουν αναπάντητα. Πώς οι Κινέζοι συσώρευαν αυτό το τεράστιο κεφάλαιο και ποιος ήταν ο ρόλος του υπάρχοντος συστήματος που επέτρεψε στις Κινεζικές ελίτ να παίξουν αυτό το παιχνίδι; Προφανώς, πολλοί περισσότεροι παράγοντες πρέπει να επισημανθούν, εκτός από την απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών, για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά, όπως η παράλληλη απορύθμιση των αγορών εργασίας στην Κίνα, γεγονός που επέτρεψε σε πολυεθνικές προερχόμενες από τις χώρες της υπερεθνικής ελίτ (βασικά τις G7 χώρες) να μεταφέρουν τις επιχειρήσεις τους στην «νέα οικονομία» της Κίνας, δηλαδή, σε ένα αχανή παράδεισο χαμηλού κόστους παραγωγής, και να μετατρέψουν τη χώρα σε «αλυσίδα συναρμολόγησης» των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Αντίστοιχα, χωρίς το άνοιγμα και την απορύθμιση των αγορών εμπορευμάτων, οι Κινέζοι δεν θα ήταν σε θέση να εξαγάγουν τα υψηλής τεχνολογίας προϊόντα πολυεθνικών εταιρειών σε ολόκληρο τον κόσμο ως «made in China» και να δημιουργήσουν τα τεράστια πλεονάσματα αποθεματικών τα οποία, όπως είδαμε, αντί να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη βασικών αναγκών του Κινεζικού λαού, όπως την υγεία και εκπαίδευση, «επενδύθηκαν» κατόπιν σε Αμερικανικές και άλλες Δυτικές τράπεζες, παρέχοντας την ρευστότητα που ήταν αναγκαία στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς για να μετάσχουν στην «μεγάλη απάτη». Τέλος, χωρίς το άνοιγμα και την απορύθμιση των αγορών κεφαλαίου, καμία από τις παραπάνω δραστηριότητες, δηλαδή, ούτε η μεταφορά από πολυεθνικές εταιρίες στην Δύση μαζικών επενδυτικών κεφαλαίων σε «παραδεισιακές» χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία θα ήταν δυνατή, ούτε, αργότερα, η αντίθετη ροή πιστωτικών κεφαλαίων από τις χώρες αυτές στα Τραπεζικά θησαυροφυλάκια χωρών του Βορρά.

Είναι, επομένως, φανερό ότι πολλοί περισσότεροι παράγοντες από την απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών εμπλέκονται στην χρηματοπιστωτική κρίση. Στην πραγματικότητα, αυτό που εμπλέκεται είναι το άνοιγμα και η απελευθέρωση όλων των αγορών, δηλαδή αυτή η ίδια η ουσία της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Αλλά πώς έγινε αυτή η κρίσιμη δομική αλλαγή στην οικονομία της αγοράς; Ήταν απλώς οι ιδεολόγοι

του νεοφιλελευθερισμού και η Σχολή Οικονομικών του Σικάγο, οι οποίοι ξαφνικά κατάφεραν να ξεπεράσουν την επικρατούσα μέχρι τότε Κεϋνσιανή ορθοδοξία της κρατικιστικής μεταπολεμικής περιόδου και στη συνέχεια, αφού έπεισαν τις πολιτικές ελίτ στις ΗΠΑ και στο Ηνωμένο Βασίλειο, να επιβάλουν τελικά αυτές τις «ιδεολογίες» ή «κακές πολιτικές»; Εάν αυτή είναι η περίπτωση, τότε το μόνο που έχουμε να κάνουμε τώρα είναι, όπως υποστηρίζουν οι σοσιαφιλελεύθεροι, απλώς να επιβάλλουμε μερικούς ελέγχους στις χρηματοπιστωτικές αγορές για να ξεπεράσουμε μια κρίση που έχει ήδη εξελιχθεί σε μια παγκόσμια ύφεση, και πιθανώς αύριο σε μια παγκόσμια κρίση εφάμιλλη αν όχι μεγαλύτερη, αυτής του μεσοπολέμου. Όμως, στην πραγματικότητα, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού,⁵⁶ δεν πρόκειται καθόλου για μια τέτοια περίπτωση. Οι ρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν στην μεταπολεμική περίοδο για το άνοιγμα και την απελευθέρωση των αγορών, βασικά καθιέρωσαν (παρά δημιούργησαν) την παρούσα μορφή της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Με άλλα λόγια, ήταν η δυναμική «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς και, κυρίως, η εμφάνιση και συνεχής επέκταση των πολυεθνικών εταιριών (TNCs) και η παράλληλη ανάπτυξη της αγοράς ευρώδολαρίου, που οδήγησαν στην σημερινή διεθνοποιημένη μορφή της. Η αγορά ευρώδολαρίου,⁵⁷ εξασφάλισε, στην πραγματικότητα, ένα περιβάλλον ελεύθερο ρυθμίσεων, όπου Αμερικανικά δολάρια (και αργότερα και άλλα ισχυρά νομίσματα, όπως το γεν, μάρκο κ.λπ.) ήταν αντικείμενο δανεισμού, ελεύθερα από οποιουσδήποτε Αμερικανικούς, ρυθμιστικούς και φορολογικούς, περιορισμούς. Η ανάπτυξη της νέας αυτής αγοράς, η οποία απλώς αντανακλούσε τις αυξανόμενες ανάγκες των πολυεθνικών εταιριών, ήταν καθοριστική για την μετέπειτα άρση των ελέγχων συναλλάγματος και κεφαλαίου. Και αυτό, διότι οι συναλλαγματικοί έλεγχοι των εθνών-κρατών, ιδιαίτερα εκείνων της Βρετανίας, όπου εγκαινιάσθηκε η αγορά ευρώδολαρίου, ήταν κάτω από συνεχή πίεση σε όλη τη δεκαετία του 1970.

Έτσι, το άνοιγμα και η απελευθέρωση των αγορών ήταν απλώς μέρος μιας ιστορικής τάσης⁵⁸ (η οποία τέθηκε σε κίνηση από τις ελίτ που ελέγχουν την οικονομία της αγοράς από την ίδρυσή της) για την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές και ιδιαίτερα εκείνων που στόχευαν στην προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος, οι οποίοι έβαζαν εμπόδια στην οικονομική «αποτελεσματικότητα» και την κερδοφορία. Έτσι, όσον αφορά, πρώτον, στην θεσμοθέτηση του ανοίγματος των αγορών, οι αγορές εμπορευμάτων ήταν σε μια διαδικασία συνεχούς ανοίγματος καθ' όλη την περίοδο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τόσο στο πλανητικό επίπεδο (GATT γύροι μείωσης δασμών), έτσι ώστε οι πολυεθνικές εταιρίες (TNCs) να μπορούν εύκολα να μεταφέρουν εμπορεύματα μεταξύ των θυγατρικών τους, όσο και στο περιφερειακό επίπεδο (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα [ΕΟΚ], Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών [ΕΖΕΣ], Βόρειο-Ατλαντικό Σύμφωνο Ελεύθερου Εμπορίου [NAFTA], Κοινή Αγορά Νοτίου

Κώνου [MERCOSUR], Ένωση Χωρών Νοτιοανατολικής Ασίας [ASEAN] Οικονομική Συνεργασία Ασίας–Ειρηνικού [APEC]).

Δεύτερον, από τη στιγμή που το άνοιγμα των αγορών θεσμοθετήθηκε, η απρόσκοπτη διασυνοριακή ροή κεφαλαίων και εμπορευμάτων απαιτούσε την παράλληλη απελευθέρωση όλων των αγορών — δηλαδή, την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων που είχαν επιβληθεί στο παρελθόν, στο πλαίσιο του κοινωνικού αγώνα, για την προστασία της ανθρώπινης εργασίας και της ίδιας της κοινωνίας από την αγορά. Ως εκ τούτου, παρόλο που οι αγορές εργασίας δεν είχαν πλήρως ανοιχθεί (έτσι ώστε η εκμετάλλευση του φθηνού τοπικού εργατικού δυναμικού, ιδιαιτέρως στο Νότο, να μπορούσε να συνεχιστεί), η απελευθέρωσή τους ήταν επίσης αναγκαία για την πλήρη εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων του ανοίγματος των αγορών κεφαλαίου και εμπορευμάτων. Η εργασία έπρεπε να γίνει όσο το δυνατόν πιο «ελαστική», έτσι ώστε να μπορεί να προσαρμόζεται εύκολα στις ταχείες εξελίξεις της τεχνολογίας και της οργάνωσης παραγωγής. Οι θεσμικές ρυθμίσεις για την απελευθέρωση των αγορών περιέλαβαν:

- Το επίσημο άνοιγμα των κεφαλαιαγορών, οι οποίες ήταν σε μια διαδικασία άτυπου ανοίγματος καθ' όλη τη δεκαετία του 1970, μέχρις ότου στο τέλος της δεκαετίας, οι έλεγχοι κεφαλαίου και συναλλάγματος καταργήθηκαν στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, ακολουθούμενες από τον υπόλοιπο κόσμο στις δεκαετίες του 1980 και 1990.
- Την δημιουργία διεθνών κανόνων από τον ΠΟΕ (ο οποίος διαδέχθηκε την Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου [GATT]) που θα έκαναν το εμπόριο όσο το δυνατόν πιο ελεύθερο, μέσω της ελαχιστοποίησης της δυνατότητας των εθνικών κυβερνήσεων να επιβάλλουν αποτελεσματικούς ελέγχους για την προστασία της εργασίας και του περιβάλλοντος.
- Την παγκόσμια θεσμοθέτηση ελαστικών αγορών εργασίας, έτσι ώστε το κόστος παραγωγής να μειωθεί στο ελάχιστο, καθιστώντας την κίνηση επενδυτικών κεφαλαίων όσο το δυνατόν πιο κερδοφόρα.
- Την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, η οποία όχι μόνο «απελευθέρωσε» πολλούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας από οποιανδήποτε αποτελεσματική μορφή κοινωνικού ελέγχου, αλλά και έδωσε την ευκαιρία στις πολυεθνικές εταιρίες (TNCs) να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους σε νέα πεδία .
- Την δραστική συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, έτσι ώστε, αφενός, να διευκολυνθεί η επέκταση του ιδιωτικού τομέα στις κοινωνικές υπηρεσίες και, αφετέρου, να καταστεί δυνατή μια δραστική μείωση του φορολογικού βάρους στις οικονομικές ελίτ, μέσω της ουσιαστικής κατάργησης της «προοδευτικότητας» του φόρου εισοδήματος (δηλαδή, της διαβάθμισης των φορολογικών συντελεστών

ανάλογα με το επίπεδο του εισοδήματος] της δραστηκής περικοπής των φορολογικών συντελεστών στους φόρους επιχειρήσεων κ.λπ.

Οι ρυθμίσεις για την απελευθέρωση των αγορών συνιστούν την ουσία αυτού που αποκαλείται «νεοφιλελευθερισμός»/ «νεοφιλελεύθερες πολιτικές» — στην πραγματικότητα, ένας παραπλανητικός όρος, δεδομένου ότι οι πολιτικές αυτές έχουν εισαχθεί σε παγκόσμιο επίπεδο από κυβερνήσεις όλων των κομμάτων, όχι μόνο της «Δεξιάς» (Reagan, οικογένεια Bush, Thatcher κ.ά.), αλλά και της «Αριστεράς» (αυτές που αποκαλώ σοσιαφιλελεύθερες) στην Ευρώπη, την Αυστραλασία, κ.λπ. Είναι, επομένως, σαφές ότι οι πολιτικές αυτές αντανakλούν τις δομικές αλλαγές της οικονομίας της αγοράς και τις αντίστοιχες επιχειρηματικές απαιτήσεις της ύστερης νεωτερικότητας. Με αυτή την έννοια, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές είναι «συστημικές» ή ενδογενείς πολιτικές που επιβάλλονται από την δυναμική της οικονομίας της αγοράς. Έτσι, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που εισήχθησαν από τις οικονομικές ελίτ της ύστερης νεωτερικότητας για την απελευθέρωση των πρόσφατα ανοιγμένων διεθνών αγορών, απλώς επανέλαβαν μια παρόμοια διαδικασία που ξεκίνησε από τις οικονομικές ελίτ της πρώιμης νεωτερικότητας, στις αρχές του 19ου αιώνα, για την απελευθέρωση των «εθνικών» αγορών, οι οποίες είχαν αναδυθεί στο τέλος του 18ου αιώνα. Εντούτοις, για τη ρεφορμιστική Αριστερά, ο νεοφιλελευθερισμός καθώς και η παγκοσμιοποίηση είναι απλώς «ουτοπίες» που επιχειρούν να επιβάλουν οι οικονομικές ελίτ, στο πλαίσιο ενός «προγράμματος» που έχει ως στόχο την δημιουργία των προϋποθέσεων για την υλοποίηση της νεοφιλελεύθερης «θεωρίας»!⁵⁹ Ωστόσο, το ίδιο το γεγονός ότι υπάρχει μια ευρεία συναίνεση μεταξύ όλων των μεγάλων πολιτικών κομμάτων στις σημαντικότερες οικονομίες της αγοράς να εφαρμόσουν αυτές τις πολιτικές, αποτελεί προφανή ένδειξη ότι οι καθολικές σήμερα νεοφιλελεύθερες πολιτικές, όχι μόνο δεν είναι μια «ουτοπία», αλλά στην πραγματικότητα, αντανakλούν τις δομικές αλλαγές της ύστερης νεωτερικότητας.

Εάν όμως υιοθετήσουμε το παραπάνω αναλυτικό πλαίσιο, μπορούμε εύκολα να εξηγήσουμε πώς η σημερινή κρίση εξερράγη το Σεπτέμβριο του 2008 και γιατί σήμερα επιδεινώνεται. Έτσι, μόλις οι αγορές κεφαλαίων και εργασίας απελευθερώθηκαν, σχεδόν σε κάθε μέρος του κόσμου συμπεριλαμβανομένης της «κομμουνιστικής» Κίνας, όλες οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες — με έδρα τις χώρες της υπερεθνικής ελίτ — άρχισαν να μεταφέρουν σημαντικά τμήματα των μεταποιητικών βιομηχανιών τους (σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και υπηρεσιών), σε αυτούς τους παραδείσους χαμηλού κόστους παραγωγής, με άμεση συνέπεια την «από-βιομηχάνιση» του Βορρά και την αντίστοιχη ψευδο-εκβιομηχάνιση ορισμένων χωρών του Νότου. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας, ο οποίος καθιέρωσε την διατήρηση στα μητροπολιτικά κέντρα κλάδων υψηλής τεχνολογίας, έρευνας και ανάπτυξης, καθώς και ειδικών «προϊόντων» όπως οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, — δηλ. κλάδων που

εξακολουθούν να συγκεντρώνουν την πραγματική πλανητική οικονομική δύναμη — και, ταυτόχρονα, την μεταφορά μεγάλων τμημάτων της μεταποιητικής διαδικασίας σε χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, όπου έχουν δημιουργηθεί διάφορες «νησίδες ανάπτυξης», μέσα σε ωκεανούς αθλιότητας και υπανάπτυξης, που τροφοδοτούν τις νέες (βασικά ελεγχόμενες από τα μητροπολιτικά κέντρα) εξαγωγικές βιομηχανίες με άφθονο και καλά πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό.

Έτσι, οι «made in China» κ.λπ. εξαγωγές δημιούργησαν τεράστια αποθεματικά ξένου συναλλάγματος τα οποία οι ελίτ των χωρών αυτών τα «επένδυσαν» στις τράπεζες και στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς του Βορρά και, ιδιαιτέρως, των ΗΠΑ. Στην πραγματικότητα, αυτή ακριβώς η αντίστροφη ροή κεφαλαίων από αυτές τις χώρες στα καπιταλιστικά κέντρα επέτρεψε στην υπερεθνική ελίτ και στο ηγεμονικό της τμήμα στην ελίτ των ΗΠΑ να χρηματοδοτήσουν τους εγκληματικούς τους πολέμους στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, ενώ, συγχρόνως, αύξησε την ρευστότητα στις δανειζόμενες χώρες, δημιουργώντας εύκολα διαθέσιμο και «φθινό» χρήμα (δηλαδή, μειώνοντας τα επιτόκια) και βοηθώντας την ανάπτυξη της φούσκας των στεγαστικών δανείων, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ.

Οι συνέπειες αυτής της διαδικασίας,⁶⁰ δεν ήταν μόνο η δημιουργία μαζικής ανεργίας στη Δύση, η οποία αργότερα μεταμορφώθηκε — με την καθοριστική βοήθεια των «ελαστικών αγορών εργασίας» που καθιερώθηκαν ως τμήμα του νεοφιλελεύθερου πακέτου — από ανοιχτή ανεργία σε συγκαλυμμένη ανεργία (μερική απασχόληση, περιστασιακή εργασία, μαζικά επιμορφωτικά προγράμματα και ούτω καθεξής), αλλά και η τεράστια επέκταση της χρηματοπιστωτικής αγοράς, η οποία, μέσω του ανοίγματος και της απορύθμισης των αγορών, παγκοσμιοποιήθηκε. Στην Βρετανία, για παράδειγμα, ο χρηματοπιστωτικός τομέας είναι υπεύθυνος για το ήμισυ σχεδόν της συνολικής οικονομικής ανάπτυξης και το City του Λονδίνου (το κέντρο του Βρετανικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου) μαζί με την στεγαστική αγορά έχουν πρόσφατα αποδειχτεί οι δύο κύριες πηγές ανάπτυξης. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που ορισμένοι αναλυτές υποστήριζαν πρόσφατα ότι «είναι υπερβολή, αλλά ίσως όχι μεγάλη, να πούμε ότι η Βρετανία εξαρτάται από την κερδοσκοπία».⁶¹ Αντίστοιχα, οι Αμερικανικές χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες εισέπραξαν την μερίδα του λέοντος (32,8%)⁶² από το «μεγάλο φαγοπότι» της κερδοφορίας το 2006, όπου η κύρια κερδοφόρα μηχανή ήταν η εμπορία τίτλων στεγαστικών δανείων. Έτσι, οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί που ξεκίνησαν προσφέροντας «υγιή» δάνεια για την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών των εύπορων μεσαίων τάξεων όταν, σε κάποιο σημείο, οι δυνατότητες για περαιτέρω επέκταση σε αυτό το τμήμα της αγοράς εξαντλήθηκαν, στράφηκαν στα χαμηλά και οριακά εισοδηματικά στρώματα που επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στο «Αμερικανικό Όνειρο», από το οποίο είχαν αποκλειστεί μέχρι τότε διότι αποτελούσαν περιπτώσεις υψηλού κινδύνου (αλλά και πιθανού υψηλού κέρδους) — δηλαδή, στράφηκαν στην χρηματοδότηση στεγαστικών δανείων υψηλού

κινδύνου («Subprime»). Άνθρωποι σε κοινωνικά στρώματα μειωμένης εξασφάλισης αλλά μεγάλων ονείρων (Αφρο-Αμερικανοί, Λατίνοι και άλλοι φτωχοί εργαζόμενοι) μπήκαν στην διαδικασία του εκμεταλλευτικού δανεισμού, παρασυρμένοι από τους ελκυστικούς όρους και συνθήματα όπως «οι μικρές αποταμιεύσεις δεν είναι πρόβλημα», «γρήγορο και εύκολο χρήμα», «0% προκαταβολή», «δημιουργική χρηματοδότηση».⁶³ Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ήταν ότι όταν πολλοί από τους δανειολήπτες — μετά από μία προκαταρκτική περίοδο χαμηλών αποπληρωμών για τα στεγαστικά τους δάνεια — αντιμετώπισαν, το πρώτο τρίμηνο του 2007, μια απότομη άνοδο των μηνιαίων δόσεων, να βρεθούν σε αδυναμία να συνεχίσουν την αποπληρωμή του χρέους,⁶⁴ με συνέπεια τις κατασχέσεις των σπιτιών τους από τους δανειστές.

Στο μεταξύ, οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, οι οποίοι διαχειρίζονταν τις εν λόγω συναλλαγές, είχαν φροντίσει, χρησιμοποιώντας διάφορα χρηματοπιστωτικά τεχνάσματα, να «διασπείρουν» τον κίνδυνο και σε άλλους εκτός από τους εαυτούς τους. Για αυτόν τον σκοπό, χρησιμοποίησαν μια διαδικασία «πακεταρίσματος» των χρεών και μετατροπής τους σε διαπραγματεύσιμα ομόλογα (securitization), τα οποία στη συνέχεια πωλούντο σε τράπεζες, εταιρίες αμοιβαίων κεφαλαίων μείωσης κερδοσκοπικού κινδύνου (hedge funds) και άλλους επενδυτικούς οίκους, από την Ζυρίχη ως την Σαγκάη, ενώ συγχρόνως, παρακινδυνευμένα δάνεια διεγράφοντο από τους ισολογισμούς των εκδοτικών τραπεζών. Σε αυτό τους βοήθησε πολύ η παράλληλη απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών, η οποία επέτρεψε στις χρηματοπιστωτικές εταιρείες να δανείζουν χρηματικά ποσά, τα οποία δεν είχαν σχεδόν καμία σχέση με τις καταθέσεις των πελατών τους (ενώ, στο παρελθόν, οι τράπεζες ήταν υποχρεωμένες να τηρούν μια αναλογία περίπου 10% των δανείων τους σε αποθεματικά, με τη μορφή καταθέσεων πελατών και άλλων ενεργητικών στοιχείων). Έτσι, ο τραπεζικός δανεισμός ξεπέρασε κατά πολύ τις καταθέσεις των πελατών, με αποτέλεσμα, όταν κατέρρευσε η εμπιστοσύνη τους, οι τράπεζες να μείνουν με τίτλους για δάνεια-φούσκες δισεκατομμυρίων δολαρίων από τα οποία δεν μπορούσαν να απαλλαγούν («τοξικά» αποθεματικά). Στην πραγματικότητα, καμία Τράπεζα δεν μπορούσε να ξέρει ποια από τα αποθεματικά της ήταν τοξικά ή όχι και έτσι περιόριζε ή σταματούσε τον παραπέρα δανεισμό, προκαλώντας περαιτέρω εμπλοκή της αγοράς. Σήμερα, πολλοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί σε όλο τον κόσμο μπορεί να έχουν ήδη πτωχεύσει ή, τουλάχιστον, να μην είναι σε θέση να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς τους καταθέτες.

Αναπόφευκτα, τράπεζες και χρηματοπιστωτικές εταιρείες σταμάτησαν να εμπιστεύονται η μια την άλλη και, επομένως, να δανείζονται μεταξύ τους. Αυτό έφερε αρχικά τις χρηματοπιστωτικές αγορές σε στασιμότητα και αργότερα όλες τις αγορές σε ύφεση, εφόσον η καταναλωτική κοινωνία σε πολλές, ιδιαίτερα δυτικές, χώρες στηριζόταν στον δανεισμό. Τότε οι κυβερνήσεις, αρχίζοντας με την κυβέρνηση των ΗΠΑ, αναγκάστηκαν να

μπουν σε μια διαδικασία εθνικοποιήσεων, όχι βέβαια των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που είχαν βαθιά εμπλακεί σε αυτή την ληστρική διαδικασία, αλλά μόνο τα «τοξικών» περιουσιακών τους στοιχείων, δηλαδή των ζημιών τους! Όμως, όταν αυτό αποδείχτηκε ανεπαρκές, οι κυβερνήσεις αναγκάστηκαν να θέσουν σε εφαρμογή το «σχέδιο Brown» για την κεφαλαιοποίηση των Τραπεζών κ.λπ., δηλαδή, να διοχετεύσουν σε αυτές περισσότερα χρήματα των φορολογουμένων για να αντικατασταθούν τα «τοξικά» περιουσιακά στοιχεία με υγιή, ώστε να μπορέσουν να πείσουν τις χρηματοπιστωτικές αγορές να ξαναρχίσουν να δανείζουν και να επαναφέρουν το τραπεζικό σύστημα, το οποίο ήταν σε τέλμα, πάλι σε δράση. Η διαδικασία αυτή, φυσικά, δεν είχε τίποτε να κάνει με «εθνικοποίηση» (μερική ή μη), όπως την ονόμασαν κατ' ευφημισμό για να προκαλέσουν σύγχυση στο κοινό. Μια εθνικοποίηση δεν συνεπάγεται μόνο ιδιοκτησία αλλά και έλεγχο και, σαφώς, ο δεύτερος όρος δεν πληρούται όταν αυτές οι «εθνικοποιήσεις» συνήθως σήμαιναν απλώς την απόκτηση από το κράτος «προνομιακών μετοχών», οι οποίες δεν του δίνουν καν δικαίωμα ψήφου! Αυτό σημαίνει ότι οι Τράπεζες είναι ουσιαστικά ανεξέλεγκτες σχετικά με το πώς χρησιμοποιούν τα τεράστια χρηματικά ποσά των φορολογουμένων που εισέρρευσαν σε αυτές και ήδη έχουν έρθει στη επιφάνεια πληροφορίες ότι οι τραπεζίτες τα χρησιμοποιούν για να αγοράζουν άλλες τράπεζες, να πληρώνουν εταιρικά μερίσματα, να δίνουν αύξηση μισθών στους υπαλλήλους και πλούσια μπόνους στα διευθυντικά στελέχη, ή απλώς τα συγκεντρώνουν στα χρηματοκιβώτια τους!⁶⁵

Ακόμη πιο απατηλός είναι ο ισχυρισμός, ο οποίος υποστηρίζεται επίσης από ορισμένους στην ρεφορμιστική Αριστερά, συμπεριλαμβανομένων και κάποιων Μαρξιστών, ότι αυτό που βλέπουμε σήμερα είναι η επιστροφή σε ένα είδος κρατισμού. Όμως, ο κρατισμός συνδέθηκε με μια σειρά από σημαντικά χαρακτηριστικά, τα οποία λάμπουν δια της απουσίας τους σήμερα, όπως:

- Η ρύθμιση των αγορών εμπορευμάτων και η επιδότηση της εγχώριας βιομηχανίας, έτσι ώστε να μπορούν να αντέξουν στον ανταγωνισμό από μεγαλύτερες και, ως εκ τούτου, πιο ανταγωνιστικές ξένες βιομηχανίες κ.λπ. Αντίθετα, αυτό που βλέπουμε σήμερα είναι η συνέχιση της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης και εθνικές αεροπορικές εταιρείες όπως η Alitalia και η Ολυμπιακή να ιδιωτικοποιούνται (και τα κράτη να τιμωρούνται που τις επιδοτούσαν!), με εντολή του ευρωπαϊκού τμήματος της υπερεθνικής ελίτ στην ΕΕ, ακριβώς τη στιγμή που οι σοσιαλδημοκράτες γιορτάζουν την επιστροφή του κρατισμού!
- Η ρύθμιση των αγορών εργασίας (αντί της παρούσας απορύθμισής τους, η οποία έχει οδηγήσει στην καθολίκευση της κουλτούρας πρόσληψης και απόλυσης), η κρατική δέσμευση για πλήρη απασχόληση που θα έκανε αδύνατη την παρούσα γενίκευση της μερικής και περιστασιακής εργασίας, η προστασία των εργασιακών

σχέσεων αντί της σημερινής ουσιαστικής υπονόμευσης της συνδικαλιστικής νομοθεσίας κ.λπ..

- Η ρύθμιση των κεφαλαιαγορών, αντί για το σημερινό άνοιγμα και την απελευθέρωσή τους, πράγμα που έχει οδηγήσει σε τεράστιες ροές κεφαλαίων οι οποίες διευκόλυναν την πελώρια κερδοσκοπική δραστηριότητα.
- Ένα προοδευτικό σύστημα φόρου εισοδήματος και υψηλοί συντελεστές στον φόρο επιχειρήσεων, προκειμένου να βελτιωθεί η κατανομή εισοδήματος και πλούτου, αντί του σημερινού συστήματος αναλογικά υψηλότερων φόρων στα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα και χαμηλότερων φόρων στα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα και τις επιχειρήσεις που έχουν οδηγήσει στην σημερινή πρωτοφανή ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος και πλούτου.
- Ένα δυναμικό και περιεκτικό κράτος πρόνοιας για όλους τους πολίτες , αντί για τα σημερινά «δίκτυα ασφαλείας» για τους άπορους.

4. Μια νέα σοσιαλφιλελεύθερη συναίνεση ή Οικονομική Δημοκρατία;

Η «λύση» του συστήματος: μια νέα σοσιαλφιλελεύθερη συναίνεση

Ενώ η οικονομική κρίση επιδεινώνεται μέρα με τη μέρα, η υπερεθνική ελίτ και, ιδιαίτερα, ο εκπρόσωπος του «καλού» καπιταλισμού της ΕΕ, Νικολά Σαρκοζί, προωθεί έναν άλλο μύθο: τον μύθο ότι, μετά την αποτυχία των ελεύθερων αγορών που εκφράζονται από την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, ένας «νέος» καπιταλισμός αναδύεται, ένας «καπιταλισμός με ανθρώπινο πρόσωπο», όπου οι αγορές θα ελέγχονται από την κοινωνία μέσω του κράτους. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι στην ίδια την σύνοδο των κυριοτέρων εταίρων στην υπερεθνική ελίτ (δηλαδή, των εκπροσώπων της Αμερικανικής ελίτ και εκείνων της ελίτ της ΕΕ), στο Camp David, στις 19 Οκτωβρίου 2008, για να συζητήσουν τις απαιτούμενες «μεταρρυθμίσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού και ένα νέο Bretton Woods II », η Αμερικανική ελίτ, μέσω του Προέδρου Bush, τόνιζε ότι:

Καθώς επιτελούμε τις ρυθμιστικές και θεσμικές αλλαγές που είναι αναγκαίες για να αποφύγουμε μια επανάληψη της παρούσας κρίσης, είναι ουσιώδες να διατηρήσουμε τα θεμέλια του δημοκρατικού καπιταλισμού — μια δέσμευση για ελεύθερες αγορές, ελεύθερη επιχείρηση και ελεύθερο εμπόριο.

Ο Gordon Brown ήταν ακόμη πιο σαφής για το πώς η υπερεθνική ελίτ βλέπει τις μελλοντικές μεταρρυθμίσεις:⁶⁶

Θαυμάζω την ικανότητα της αγοράς να απελευθερώνει το δυναμισμό και το επιχειρηματικό πνεύμα των ανθρώπων και επομένως αυτή η νέα Εργατική κυβέρνηση είναι και θα είναι για πάντα υπέρ των επιχειρήσεων και υπέρ των

αγορών (...) Κατά τη δεκαετία του 1940, κάποιοι οραματιστές ανέλαβαν ν' αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της εποχής και οικοδόμησαν διεθνείς οργανισμούς που έχουν διαρκέσει για 60 χρόνια. Όμως, οι θεσμοί αυτοί ήταν σχεδιασμένοι για μια εποχή προστατευόμενων αγορών και εθνικού ανταγωνισμού. Τώρα πρέπει να οικοδομήσουμε παγκόσμιους οργανισμούς για μια εποχή παγκόσμιων αγορών και παγκόσμιου ανταγωνισμού. Έχω ήδη διατυπώσει τις προτάσεις μου για ένα νέο παγκόσμιο σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης (των χρηματοπιστωτικών κρίσεων), για διασυννοριακή εποπτεία, για την ανάληψη δράσης προς τον σκοπό εξάλειψης συγκρούσεων συμφερόντων που έχουν σύρει την παγκόσμια οικονομία μας στον κατήφορο, και για ριζική μεταρρύθμιση των διεθνών οργανισμών.

Συγχρόνως, ο Peter Mandelson, ο οποίος εκφράζει το σκληρό πυρήνα του ευρωπαϊκού σοσιαλφιλελευθερισμού και πρόσφατα εγκατέλειψε την Κομισιόν για να συμμετάσχει στην κυβέρνηση του Gordon Brown, σε άρθρο που δημοσιεύθηκε την ίδια ημέρα της προσχώρησής του στην κυβέρνηση, διευκρίνισε την πολιτική της σοσιαλφιλελεύθερης συναίνεσης που θα πρέπει να χαρακτηρίζει στο μέλλον την υπερεθνική ελίτ σε σχέση με την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.⁶⁷

Όποια και αν είναι η απάντησή μας, θα πρέπει να καθοδηγούμαστε από δύο αρχές. Πρώτον, δεν θα πρέπει να εγκαταλείψουμε τη δέσμευσή μας απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Δεύτερον, μια παγκόσμια οικονομία χρειάζεται μια παγκόσμια διακυβέρνηση (...) Τα Κράτη και η αποτελεσματική διακυβέρνηση είναι τα στοιχεία που κάνουν δυνατή την παγκοσμιοποίηση: αυτά διατηρούν ανοικτές τις αγορές, επιβάλλουν κανόνες και υποχρεώσεις, και διαχειρίζονται τους κινδύνους που προκύπτουν για τα άτομα και την κοινωνία. Όπως (τα γεγονότα) των δυο τελευταίων εβδομάδων μας υπενθύμισαν, το κράτος στηρίζει την αγορά ως δανειστής εσχάτης ανάγκης. Αλλά έχει μια νόμιμη αξίωση και για έναν ευρύτερο ρόλο. Ο ρόλος του είναι να εξασφαλίζει ότι η συμπεριφορά ατόμων ή επιχειρήσεων δεν θέτει σε κίνδυνο την σταθερότητα του συστήματος ή τα θεμέλια των οικονομιών μας.

Φυσικά, μια άτυπη παγκόσμια διακυβέρνηση ήδη υπάρχει — έστω και αν ο Mandelson προσποιείται άγνοια! — με την μορφή της G7, που πιστά εκφράζει τις απόψεις της υπερεθνικής ελίτ,⁶⁸ (δηλαδή, των ελίτ που ελέγχουν την παγκόσμια οικονομία, μέσω των πολυεθνικών εταιρειών, καθώς και την διεθνή πολιτική, μέσω του ελέγχου τους των διεθνών πολιτικών/ στρατιωτικών και πολιτιστικών οργανώσεων), μολονότι διαφορές στην τακτική έχουν προκύψει σε διάφορες περιστάσεις στο παρελθόν μεταξύ των μελών της (εισβολή στο Ιράκ, συμφωνία του Κιότο, κ.λπ.). Όταν, λοιπόν, ο Mandelson κάνει λόγο

για «παγκόσμια διακυβέρνηση», αναφέρεται στη πραγματικότητα σε μια εικονική διακυβέρνηση — απολύτως συμβατή με την εποχή της εικονικής πραγματικότητας που ζούμε σήμερα — στην οποία χώρες όπως η Νότια Κορέα, η Αργεντινή και η Βραζιλία υποτίθεται ότι θα διευθύνουν την Νέα Διεθνή Τάξη, για να μην αναφέρω την Ινδία (όπου η πλειονότητα του πληθυσμού λιμοκτονεί ενώ η ελίτ της χώρας σπαταλά εκατομμύρια δολάρια σε διαστημικές αποστολές!), και τον αναπόφευκτο «Κινεζικό γίγαντα» (όπου η φούσκα της βασισμένης στις εξαγωγές των θυγατρικών των πολυεθνικών ανάπτυξης έχει ήδη αρχίσει να ξεφουσκώνει).

Συγχρόνως, το κείμενο της πρόσκλησης για την Διάσκεψη Κορυφής της Ομάδας των 20 τον Νοέμβριο του 2008 έκανε απολύτως σαφείς τις προθέσεις της υπερεθνικής ελίτ:

Η Διάσκεψη Κορυφής θα προσφέρει επίσης μια σημαντική ευκαιρία στους ηγέτες να ισχυροποιήσουν τα θεμέλια του καπιταλισμού, μέσα από τη συζήτηση των τρόπων ενδυνάμωσης της δέσμευσης για ανοικτές, ανταγωνιστικές οικονομίες, καθώς και για απελευθέρωση του εμπορίου και των επενδύσεων.⁶⁹

Όλες αυτές οι προθέσεις επιβεβαιώθηκαν πάλι στην ετήσια άτυπη συνάντηση της υπερεθνικής ελίτ στο Νταβός τον Ιανουάριο του 2009, όπου ο Brown επανέλαβε ότι η επικείμενη συνάντηση κορυφής της Ομάδας των 20 στο Λονδίνο θα συζητήσει το πρόβλημα του εμπορίου, θέτοντας πάλι σε κίνηση τον μπλοκαρισμένο γύρο συζητήσεων της Doha για το ελεύθερο εμπόριο, και θα αποφασίσει για τα χρηματικά και δημοσιονομικά κίνητρα που θα βγάλουν τον κόσμο από τη μεγάλη κρίση.⁷⁰ Φυσικά, η Κινεζική «κομμουνιστική» ηγεσία υποστηρίζει πλήρως αυτή τη γραμμή και ο Κινέζος πρωθυπουργός «έκανε φανερό ότι βλέπει τον Brown, που θα είναι ο οικοδεσπότης της σύσκεψης της Ομάδας των 20 μεγαλύτερων και αναδυόμενων οικονομιών τον Απρίλη, ως ένα σημαντικό σύμμαχό του στη στήριξη του ελεύθερου εμπορίου, το οποίο θα συνοδεύεται με μεγαλύτερη ρύθμιση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής αγοράς».⁷¹

Είναι, λοιπόν, σαφές ότι η ουσία της παγκοσμιοποίησης δεν πρόκειται ν' αλλάξει με κάποιες τροποποιήσεις όσον αφορά την τυπική σύνθεση της πολιτικής ελίτ και τον έλεγχο των χρηματοπιστωτικών αγορών. Άλλωστε ο Mandelson εύστοχα έθεσε το θέμα στον υπότιτλο του άρθρου του: «χρειαζόμαστε ένα άλλο Bretton Woods, ώστε να μειωθούν οι κίνδυνοι, αλλά να διατηρηθούν τα οφέλη από τις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές». Η επίσημη επέκταση επομένως της «Ομάδας των 7» σε «Ομάδα των 20» είναι απλώς ένα τέχνασμα για να επιτευχθεί η εμπλοκή των «αναδυόμενων δυνάμεων» στην ανάληψη τμήματος του οικονομικού κόστους της σημερινής κρίσης, καθώς επίσης και του οικολογικού κόστους για τον έλεγχο της ταχύτατα επιδεινούμενης οικολογικής κρίσης, δεδομένου ότι η συναίνεσή τους είναι αναγκαία σε αυτή τη διαδικασία. Η άτυπη εξουσία,

ωστόσο, θα παραμείνει συγκεντρωμένη στα χέρια της G7, όπως σήμερα, μολονότι η ηγεμονική εξουσία που η Αμερικανική ελίτ απολάμβανε, μετά από την διάσκεψη στο Bretton Woods το 1945, θα μπορούσε επίσης να αντικατασταθεί από μια πιο ίση κατανομή της πολιτικής εξουσίας μεταξύ των μελών της υπερεθνικής ελίτ που να αντανάκλα την μείωση της οικονομικής εξουσίας των ΗΠΑ σε σχέση με αυτή των μελών της ΕΕ στην Ομάδα των 7 και της Ιαπωνίας. Ο Γερμανός υπουργός οικονομικών Peer Steinbrück κατέστησε σαφή την πρόθεση αυτή όταν δήλωσε, λίγο πριν την σύνοδο στο Camp David, ότι «οι ΗΠΑ θα χάσουν την θέση υπερδύναμης στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα (...) Το σύστημα αυτό γίνεται πολυπολικό»⁷² — αν και με «πολυπολικό» απλώς εννοούσε την θεσμοθέτηση της παρούσας κατάστασης που έχει ήδη καθυστερήσει πολύ (δηλαδή, μιας υπερεθνικής ελίτ που διευθύνει την παγκόσμια οικονομία και αποτελείται από τις ελίτ των ΗΠΑ, της ΕΕ και της Ιαπωνίας, παρά της Κίνας, Ινδίας και Βραζιλίας!) Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα μπορεί επίσης να «αναδιαρθρωθούν» ώστε να έχουν εξουσία να ελέγχουν πιο αυστηρά τις χρηματοπιστωτικές αγορές μέσω, για παράδειγμα (όπως πρότεινε ο Brown), ενός συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης ώστε η παγκόσμια οικονομία να διασφαλίζει την έγκαιρη πρόβλεψη προβλημάτων, μια υποδομή που θα εγγυάται ότι οι κρίσεις θ' αντιμετωπίζονται καλύτερα όταν προκύπτουν, καθώς και διασυνοριακά σώματα εποπτικών αρχών για να παρακολουθούν τις 30 κορυφαίες επιχειρήσεις και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα στον κόσμο που ασκούν διασυνοριακές συναλλαγές, περιορίζοντας τις ανεξέλεγκτες και ριψοκίνδυνες δραστηριότητες των τραπεζών και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στην επιδίωξή τους για σκανδαλώδη μπόνους και μισθούς.

Έτσι, το «Νέο Bretton Woods», που σχεδιάζεται από την υπερεθνική ελίτ, καθώς και ο «νέος» καπιταλισμός, που προωθείται αυτή τη στιγμή, θα αφήσουν άθικτη την πεμπουσία της σημερινής νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, όπως εκφράζεται από τις ανοικτές και απελευθερωμένες αγορές κεφαλαίου και εμπορευμάτων και τις ελαστικές εργασιακές σχέσεις που επιβάλλονται από την απελευθέρωση των αγορών εργασίας. Αυτό προϋποθέτει τα ακόλουθα:

- Την συνέχιση του σημερινού τύπου κρατικής παρέμβασης στην οικονομία για την αντιμετώπιση της εξελισσόμενης κρίσης μέσα από την «πλευρά προσφοράς» της οικονομίας (δηλαδή, ενισχύοντας τα κίνητρα για επενδύσεις και αποταμιεύσεις μέσω μειωμένων επιτοκίων, αναλογικά χαμηλότερων συντελεστών φορολογίας εισοδήματος για τις ανώτερες εισοδηματικές ομάδες, χαμηλότερων φόρων επιχειρήσεων, κ.λπ.) παρά μέσω ενεργούς κρατικής παρέμβασης στην «πλευρά ζήτησης» της οικονομίας, όπως ήταν το Κεϋνσιανό είδος πολιτικής που εφαρμόστηκε αποτελεσματικά από τους σοσιαλδημοκράτες στην κρατικιστική φάση της νεωτερικότητας.

- Την συνέχιση και την περαιτέρω επέκταση του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων σε εκείνους τους τομείς, που εξακολουθούν να είναι κρατικοποιημένοι (π.χ. εθνικές αεροπορικές εταιρείες όπως η Alitalia και η Ολυμπιακή). Συγχρόνως, οι λίγες ιδιωτικές τράπεζες που κρατικοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της παρούσας κρίσης αναμένεται να επιστρέψουν στον ιδιωτικό τομέα, μόλις γίνουν πάλι κερδοφόρες.
- Την συνέχιση της σημερινής διάλυσης του κράτους πρόνοιας και την αντικατάστασή του με δίκτυα ασφαλείας για τις ομάδες χαμηλού εισοδήματος, μαζί με την παράλληλη ενίσχυση της ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης για τα μεσαία στρώματα.

Οτιδήποτε, επομένως, χαρακτηρίζει την πεμπτουσία της σημερινής παγκοσμιοποίησης, η οποία συνοψίζεται στην τεράστια ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος, πλούτου και οικονομικής εξουσίας, είναι εδώ για να μείνει, για όσο διάστημα το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» — οι πυλώνες του παρόντος συστήματος που εξασφαλίζουν αυτή την ανισότητα στην κατανομή της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας αντίστοιχα — αναπαράγονται.

Η οικονομική δημοκρατία ως η μόνη διέξοδος από την κρίση

Είναι σαφές ότι η σχεδιαζόμενη μεταρρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, στην καλύτερη περίπτωση, θα μείωνε τη συχνότητα των χρηματοπιστωτικών κρίσεων — αν και όχι απαραίτητα την έντασή τους, όπως δείχνει η ιστορική εμπειρία — ενώ, βεβαίως, δεν θα έκανε απολύτως τίποτε για την αντιμετώπιση των αιτίων της ευρύτερης οικονομικής κρίσης, που πραγματεύθηκα παραπάνω, πόσο μάλλον για τις άλλες διαστάσεις της πολυδιάστατης κρίσης. Αυτό οφείλεται στο ότι η εκ νέου επιβολή ορισμένων χρηματοπιστωτικών ελέγχων — αυτή τη φορά σε παγκόσμιο επίπεδο με στόχο την αύξηση της αποτελεσματικότητάς τους σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία — απλώς έχει ως στόχο να σταθεροποιήσει το χρηματοπιστωτικό σύστημα και γενικότερα το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και να το προστατεύσει από αποσταθεροποιητικές χρηματοπιστωτικές κρίσεις που θα μπορούσαν εύκολα να εξελιχθούν σε σημαντική ύφεση, αν όχι οικονομική κρίση. Όμως, τέτοιοι έλεγχοι δεν κάνουν απολύτως τίποτα από μόνοι τους για να αντιμετωπίσουν την βασική αιτία της οικονομικής κρίσης, δηλαδή, την τεράστια και αυξανόμενη συγκέντρωση εισοδήματος και πλούτου και, κατά συνέπεια, οικονομικής εξουσίας, μεταξύ του «νέου Βορρά» και του «νέου Νότου», όπως ορίστηκαν παραπάνω. Συνεπώς, η ανισότητα, με τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνέπειές της, η συνεχιζόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος, η ανεργία και η εργασιακή ανασφάλεια, καθώς και η αθλιότητα για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού του πλανήτη θα συνεχιστούν, έτσι ώστε οι ελίτ και οι προνομιούχες κοινωνικές ομάδες σε ολόκληρο

τον κόσμο να μπορούν να συνεχίσουν να απολαμβάνουν τα σημερινά πλουσιοπάροχα πρότυπα ζωής τους σε βάρος του υπόλοιπου κόσμου.

Στο μεταξύ, οι άνθρωποι συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο, ιδιαίτερα μετά την τελευταία κρίση που μπορεί να διαρκέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα, ότι η οικονομική τους τύχη, στην πραγματικότητα, η ίδια η ποιότητα ζωής τους, δεν ελέγχεται και δεν θα μπορούσε να ελέγχεται από τους ίδιους μέσα στο σύστημα της αγοράς, αλλά, αντιθέτως, ελέγχεται από αόρατες δυνάμεις, τις δυνάμεις της αγοράς, και τις ορατές οικονομικές και πολιτικές ελίτ που τις εξουσιάζουν. Οι εργαζόμενοι όμως σήμερα αδυνατούν να καταλάβουν γιατί η εργασία τους, χωρίς λάθος των ίδιων, δεν είναι πια απαραίτητη σε εκείνους που ελέγχουν τις δυνάμεις της αγοράς και, κατά συνέπεια, γίνονται άνεργοι — μόνο στην Βρετανία η ανεργία αναμένεται να διπλασιαστεί, ως αποτέλεσμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης, από 1,5 εκατ. κατά την έναρξη της κρίσης το καλοκαίρι, σε 3 εκατ. μέχρι το 2010, αν όχι νωρίτερα. Άτομα σε ηλικία συνταξιοδότησης αδυνατούν να καταλάβουν γιατί οι προγραμματισμένες συντάξεις τους μπορεί να μειωθούν κατά το ήμισυ, ενώ πολλές από τις αποταμιεύσεις τους, για τις οποίες εργάστηκαν όλη τους τη ζωή προκειμένου να εξασφαλίσουν κάποια αξιοπρεπή διαβίωση ως συνταξιούχοι, θα χαθούν, έτσι ώστε χρηματοδότες και τραπεζίτες να μπορούν να εισπράττουν δισεκατομμύρια δολάρια υπό μορφή μπόνους και αυξήσεων μισθών τα τελευταία χρόνια. Τέλος, άλλοι βλέπουν τα όνειρά τους για αγορά ενός διαμερίσματος ή μιας κατοικίας για αυτούς και τις οικογένειές τους να καταστρέφονται, με τις κατασχέσεις ακινήτων να αυξάνονται συνεχώς και τις αποταμιεύσεις τους να χάνονται στον κυβερνοχώρο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών πίσω από την πλάτη τους.

Αλλά, γιατί θα έπρεπε να παίρνουμε ένα σύστημα, όπως το σημερινό καταστροφικό σύστημα, ως δεδομένο; Τα οικονομικά συστήματα δεν είναι δημιουργήματα του Θεού. Είναι ανθρώπινες δημιουργίες, όπως είναι και ο ίδιος ο Θεός. Το σύστημα κεντρικού σχεδιασμού του «υπαρκτού σοσιαλισμού», παρά το γεγονός ότι, όσον αφορά τουλάχιστον στην ικανοποίηση των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων, ήταν κατά πολύ ανώτερο του καπιταλιστικού συστήματος, δεν κατέρρευσε μόνο επειδή ήταν μια αποτυχία, αλλά, κυρίως, επειδή οι άνθρωποι έπαυσαν να το θεωρούν ως δεδομένο. Όμως, γιατί οι άνθρωποι παίρνουν ως δεδομένο το σύστημα της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς, παρά την καταστροφική οικονομική και περιβαλλοντική αποτυχία του — για να αναφέρω τις δύο κύριες μορφές αποτυχίας; Είναι σαφές ότι η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και του ίδιου του σοσιαλιστικού προτάγματος έχουν διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο σε αυτό, αλλά αυτό δεν αρκεί για να εξηγήσει την απάθεια, ακόμα και ενώπιον της σημερινής πελώριας οικονομικής και οικολογικής κρίσης. Ιδιαίτερα, όταν σήμερα μπορούμε να προσβλέπουμε σε ένα πολύ διαφορετικό κόσμο όπου οι άνθρωποι θα μπορούσαν οι ίδιοι να ελέγχουν την δική τους ζωή και τις σχέσεις τους με τον

κοινωνικό και φυσικό κόσμο, αντί να αφήνουν τέτοιες κρίσιμες αποφάσεις στις ελίτ, που πρωτίστως ενδιαφέρονται για την ικανοποίηση των δικών τους αναγκών.

Η οικονομική δημοκρατία, ως ένα συστατικό μέρος της Περιεκτικής Δημοκρατίας που προβλέπεται από το πρόταγμα της ΠΔ, προτείνει το είδος οικονομικής οργάνωσης που κυρίως χρειαζόμαστε σήμερα, όχι μόνο επειδή αυτό είναι το είδος οικονομικής οργάνωσης που θα μπορούσε να εξασφαλίσει ατομική και συλλογική αυτονομία στο οικονομικό επίπεδο, αλλά, επίσης, λόγω του ότι αντιπροσωπεύει, κατά τη γνώμη μου, τον καλύτερο τρόπο για να ξεπεράσουμε την χρόνια οικονομική κρίση, που ξεκίνησε με την εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού συστήματος της οικονομίας της αγοράς πριν από δύο αιώνες — μια κρίση που επιδεινώνεται κατά διαστήματα, καταστρέφοντας στη πορεία τις ζωές πολύ περισσότερων ανθρώπων από ό,τι κάνει «κανονικά». Ένα μοντέλο οικονομικής δημοκρατίας, ως αναπόσπαστο μέρος μιας περιεκτικής δημοκρατίας, περιγράφεται αναλυτικά αλλού.⁷³ Εδώ θα περιγράψω απλώς σύντομα γιατί, στο πλαίσιο μιας οικονομικής δημοκρατίας, όπως ορίζεται από το πρόταγμα της ΠΔ — η οποία είναι μια πολύ διαφορετική αντίληψη από τη συνηθισμένη αντίληψη οικονομικής δημοκρατίας που έχει διατυπωθεί από Πράσινους, σοσιαλδημοκράτες, κοινωνικούς οικολόγους/κομμουναλιστές, Παρεκονιστές, κ.ά. — οι κρίσεις που περιγράφονται ανωτέρω είναι απλώς αδύνατες.

Πρώτον, η σημερινή τεράστια και αυξανόμενη ανισότητα στο εισόδημα, πλούτο και στην οικονομική εξουσία είναι αδύνατη σε μια οικονομική δημοκρατία, όπου όλες οι «μακρό»-οικονομικές αποφάσεις, δηλαδή, οι αποφάσεις που αφορούν στην διαχείριση της οικονομίας στο σύνολό της (συνολικό επίπεδο παραγωγής, κατανάλωσης και επενδύσεων, μεγέθη εργασίας και συνεπαγόμενου ελεύθερου χρόνου, τεχνολογίες που θα χρησιμοποιηθούν, κ.λπ.) λαμβάνονται από το σώμα των πολιτών συλλογικά και χωρίς αντιπροσώπευση. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι στερούνται της «ελευθερίας επιλογής» την οποίαν υποτίθεται ότι προσφέρει το σύστημα της αγοράς. Και αυτό, διότι οι πολίτες, ως παραγωγοί και καταναλωτές, μέσω του προτεινόμενου συστήματος διατακτικών ή πιστωτικών καρτών, θα παίρνουν όλες τις «μικρό»-οικονομικές αποφάσεις που τους αφορούν στο επίπεδο χώρου εργασίας ή νοικοκυριού. Επομένως, η ίση κατανομή οικονομικής εξουσίας, την οποία συνεπάγεται η οικονομική δημοκρατία, σε συνδυασμό με την ίση κατανομή πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας, που η πολιτική δημοκρατία (άμεση δημοκρατία) και η δημοκρατία στο κοινωνικό επίπεδο (αυτο-διαχείριση) θεσμοθετούν αντίστοιχα σε μια Περιεκτική Δημοκρατία, δημιουργούν τις θεσμικές προϋποθέσεις που θα καθιστούσαν την σημερινή πολυδιάστατη κρίση ένα ζήτημα του παρελθόντος.

Δεύτερον, μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα, δεν θα υπάρχουν οικονομικές ή πολιτικές ελίτ ή προνομιούχες κοινωνικές ομάδες, δεδομένου ότι το κύριο χαρακτηριστικό του προτεινόμενου μοντέλου είναι ότι προϋποθέτει ρητά μια οικονομία χωρίς κράτος, χρήμα και αγορά, η οποία αποκλείει την ιδιωτική συσσώρευση πλούτου και την θεσμοθέτηση προνομίων για ορισμένα τμήματα της κοινωνίας. Θα είναι μια κοινωνία χωρίς τραπεζίτες, χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και κερδοσκόπους, δηλαδή, πέρα από όλους εκείνους που ελέγχουν τα μέσα παραγωγής με στόχο την εκμετάλλευση της εργασίας των άλλων για δικό τους όφελος. Όλα αυτά, χωρίς να χρειάζεται να στηριχθούμε σε μια μυθική κοινωνία μετά-σπάνεως (όπως υποθέτουν οι κοινωνικοί οικολόγοι/κομμουναλιστές),⁷⁴ ή να πρέπει να θυσιαστεί η ελευθερία επιλογής και η αυτο-διαχείριση μέσα σε ένα τεράστιο γραφειοκρατικό μοντέλο σχεδιασμού, όπως στο Parecon.⁷⁵ Στην πραγματικότητα, το προτεινόμενο σύστημα σκοπεύει στην ικανοποίηση του διπλού στόχου:

(α) της κάλυψης των βασικών αναγκών όλων των πολιτών — που προϋποθέτει ότι οι βασικές «μακρό»-οικονομικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται δημοκρατικά, και,

(β) της εξασφάλισης της ελευθερίας επιλογής — που προϋποθέτει ότι ο ίδιος ο πολίτης παίρνει όλες τις σημαντικές αποφάσεις που επηρεάζουν την δική του/της ζωή (τι δουλειά να κάνει, τι να καταναλώσει κ.λπ.).

Τρίτον, η κάλυψη των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων είναι εξασφαλισμένη θεσμικά, έτσι ώστε η πείνα, η έλλειψη στέγης, η έλλειψη επαρκούς ιατρικής φροντίδας και ο αναλφαβητισμός θα είναι καταστάσεις του βάρβαρου παρελθόντος. Έτσι, μια κρίσιμη διαφορά από μοντέλα βασισμένα στην αγορά ή στον σχεδιασμό είναι η θεμελιώδης διάκριση που κάνει η ΠΔ μεταξύ βασικών και μη βασικών αναγκών. Η αμοιβή είναι ανάλογη με την ανάγκη, όσον αφορά στις βασικές ανάγκες, και με την προσπάθεια, όσον αφορά στις μη βασικές ανάγκες. Έτσι, σε αντίθεση με το Parecon, στο οποίο οι βασικές ανάγκες ικανοποιούνται μόνο στον βαθμό που χαρακτηρίζονται ως δημόσια αγαθά, ή καλύπτονται από την ευσπλαχνία και από ένα εγγυημένο βασικό εισόδημα για τους ανέργους και εκείνους που αδυνατούν να εργαστούν,⁷⁶ η ΠΔ βασίζεται στην αρχή ότι η κάλυψη των βασικών αναγκών είναι θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα το οποίο είναι εγγυημένο σε όλους όσους βρίσκονται σε φυσική κατάσταση να προσφέρουν μια ελάχιστη ποσότητα εργασίας και, φυσικά, σε όσους αδυνατούν να προσφέρουν οποιαδήποτε εργασία. Όσον αφορά δηλαδή στην κάλυψη βασικών αναγκών, η ΠΔ εφαρμόζει την θεμελιώδη κομμουνιστική αρχή «από τον καθένα/ την καθεμία σύμφωνα με την ικανότητά του/της στον καθένα/την καθεμία σύμφωνα με την ανάγκη του/ της».

Τέταρτον, η ανεργία και η εργασιακή ανασφάλεια θα ανακαλούνται επίσης στην μνήμη ως τμήμα του βάρβαρου «Μεσαίωνα», που προηγήθηκε της οικονομικής δημοκρατίας. Σήμερα, τοπικές οικονομίες εξαρτώνται από εξωτερικά κέντρα για την οργάνωση της παραγωγής και εργασίας, για την κάλυψη των αναγκών τους σε αγαθά και υπηρεσίες, ακόμη και για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (παιδεία, υγεία κ.λπ.). Για παράδειγμα, για να προσελκυσθούν επενδυτές, χρησιμοποιούνται πολύ ακριβά κίνητρα, τα οποία συνήθως παραβλέπουν τις οικολογικές επιπτώσεις των επενδύσεων, ενώ οι ίδιες οι επενδύσεις δεν μεγιστοποιούν την τοπική απασχόληση, και, αντίθετα, δημιουργούν μία σημαντική εκροή τοπικού εισοδήματος. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, για παράδειγμα, έκανε την αυτοδυναμία στην γεωργία σχεδόν αδύνατη, καταστρέφοντας στην διαδικασία τους πόρους της ζωής εκατομμυρίων αγροτών σε όλο τον κόσμο και μετατρέποντας την γεωργία σε μια διαδικασία που χρησιμοποιεί ακόμη πιο εντατική χημικών, μια διαδικασία που ελέγχεται από μεγάλες αγρο-επιχειρήσεις. Από την άλλη πλευρά, η τοπική αυτοδυναμία, που συνεπάγεται η αποκέντρωση μιας οικονομικής δημοκρατίας, θα σήμαινε την μέγιστη αξιοποίηση των τοπικών πόρων και πηγών ενέργειας, μια διαδικασία που οδηγεί σε αντίστοιχη μεγιστοποίηση της τοπικής απασχόλησης και, μέσω των «πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων», του τοπικού εισοδήματος. Η εργασία σε μια οικονομική δημοκρατία θα κατανέμεται με βάση τις προτιμήσεις των πολιτών ως παραγωγών και καταναλωτών. Έτσι, οι πολίτες, ως *παραγωγοί*, θα επιλέγουν τις εργασίες που επιθυμούν να κάνουν ενώ οι πολίτες, ως *καταναλωτές*, μέσω της χρήσης διατακτικών ή πιστωτικών καρτών, θα καθορίζουν τα δικά τους καταναλωτικά πρότυπα και έμμεσα την κατανομή του εργατικού δυναμικού σε κάθε γραμμή δραστηριότητας.

Πέμπτον, μια οικονομική δημοκρατία, όπως προβλέπεται από το πρόταγμα της ΠΔ, συνεπάγεται ένα υψηλό βαθμό αποκέντρωσης (φυσικής ή τουλάχιστον διοικητικής), έτσι ώστε η κύρια μονάδα συλλογικών πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων να είναι οι δημοτικές συνελεύσεις, (δηλαδή, οι συνελεύσεις όλων των πολιτών οι οποίοι διαμένουν σε ένα *δήμο* περίπου 30.000-50.000 ατόμων), οι οποίες στη συνέχεια συνομοσπονδιοποιούνται σε επίπεδο πόλης, περιφερειακό, ή εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο για αποφάσεις που δεν μπορούν να ληφθούν στο τοπικό επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο, το πρόταγμα της ΠΔ, μέσω του θεσμικού πλαισίου που προτείνει, προσφέρει την καλύτερη ελπίδα για μια καλύτερη σχέση του ανθρώπου με την φύση από ό,τι θα μπορούσε ποτέ να επιτευχθεί σε μια οικονομία της αγοράς, ή αντίστοιχα, σε μια οικονομία που βασίζεται στον σοσιαλιστικό κρατισμό. Έτσι, η πολιτική δημοκρατία δίνει την εξουσία στον λαό να αποφασίσει την σχέση της κοινωνίας με τη Φύση, στην βάση του γενικού συμφέροντος της κοινότητας παρά των ειδικών συμφερόντων των προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Επιπλέον, η οικονομική δημοκρατία αντικαθιστά την δυναμική «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς με μια νέα κοινωνική δυναμική που

στοχεύει στην ικανοποίηση των αναγκών του *δήμου*, παρά στην οικονομική ανάπτυξη. Όμως, όταν η ικανοποίηση των δημοτικών αναγκών δεν θα εξαρτάται, όπως σήμερα, από την συνεχή επέκταση της παραγωγής για την κάλυψη των αναγκών που δημιουργεί η αγορά, και όταν ο σύνδεσμος μεταξύ οικονομίας και κοινωνίας έχει αποκατασταθεί, τότε δεν θα υπάρχει λόγος για τον οποίο η παρούσα εργαλειακή αντίληψη της Φύσης θα συνεχίσει να καθορίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν ο στόχος της παραγωγής σε μια ΠΔ δεν θα είναι η ανάπτυξη, όπως στα συγκεντρωτικά σοσιαλιστικά μοντέλα, αλλά η ικανοποίηση των βασικών αναγκών της κοινότητας και εκείνων των μη βασικών αναγκών για τις οποίες τα μέλη της κοινότητας έχουν εκφράσει την επιθυμία κάλυψής τους και είναι πρόθυμα να εργαστούν επιπλέον για τον στόχο αυτό.

Τέλος, η δημοκρατία στο κοινωνικό επίπεδο θα είναι ένα αποφασιστικό βήμα προς την δημιουργία των συνθηκών για μια αρμονική σχέση κοινωνίας-Φύσης, καθώς η σταδιακή εξάλειψη των πατριαρχικών σχέσεων στο νοικοκυριό και των ιεραρχικών σχέσεων γενικότερα, θα μπορούσε εύλογα να αναμένεται ότι θα δημιουργήσει ένα νέο ήθος μη κυριαρχίας που θα εξαπλωθεί τόσο στην κοινωνία όσο και την φύση.

Οι λαοί του κόσμου έχουν, επομένως, κάθε λόγο σήμερα, προτού η οικονομική κρίση και η παράλληλη οικολογική κρίση καταστρέψουν την ποιότητα ζωής των περισσότερων ανθρώπων στον πλανήτη, να αρχίσουν την οικοδόμηση ενός κινήματος ΠΔ και να πάρουν μέτρα, όπως αυτά που περιγράφονται αλλού,⁷⁷ έτσι ώστε να μπορέσουν να προχωρήσουν στην αντικατάσταση του παρόντος συστήματος της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς από μια οικονομική δημοκρατία — ως μέρος μιας Περιεκτικής Δημοκρατίας — και να υπερβούν την παρούσα πολυδιάστατη κρίση.

* Το άρθρο αυτό πρωτοδημοσιεύθηκε στο θεωρητικό περιοδικό *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 4, No. 4 (October 2008). Η μετάφραση αυτή είναι βελτιωμένη και ανανεωμένη εκδοχή του πρωτότυπου άρθρου.

¹ Βλ. Τ. Φωτόπουλος, «Από την σοσιαλδημοκρατία στον νεοφιλελευθερισμό και η νέα ελληνική συναίνεση», *Ελευθεροτυπία* (4&5 Φεβρουαρίου 1989).

² Βλ. Κορν. Καστοριάδης, *Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού* (Υψιλον, 1998), σελ. 10-11.

³ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη* (Εξάντας 1985 & 1987), κεφ. Γ.

⁴ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά* (Ελ. Τύπος, 2008), σελ. 407-411.

⁵ Kenneth J. Arrow, "Problems Mount in Application of Free Market Economic Theory", *The Guardian* (4/01/1994).

-
- ⁶ Will Hutton, *The State We're In* (London: Jonathan Cape, 1995), p. 237.
- ⁷ Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1944/1957); ελλ. μετάφραση: *Ο μεγάλος μετασχηματισμός* (Νησίδες, 2001).
- ⁸ Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά*, κεφ. 2.
- ⁹ Stephen Foley "Galbraith's, «The Great Crash 1929» is still essential reading today," *The Independent* (10/10/2008).
- ¹⁰ World Development Indicators (World Bank, 2005), Table 1.1.
- ¹¹ Βλ. Takis Fotopoulos, "[The Ecological Crisis as Part of the Present Multi-dimensional Crisis and Inclusive Democracy](#)," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 3, No. 3 (July 2007).
- ¹² Βλ. T. Fotopoulos, "Class Divisions Today: The Inclusive Democracy approach", *Democracy & Nature*, Vol. 6, No. 2 (July 2000) και ελλν. μετάφραση «Η προσέγγιση της Περιεκτικής Δημοκρατίας για τις ταξικές διαιρέσεις», *περιοδικό Περιεκτική Δημοκρατία*, #8 (Σεπτέμβριος 2004) & #9 (Μάρτιος 2005).
- ¹³ Margareta Pagano & Simon Evans, "A £516 trillion derivatives «time-bomb»," *The Independent* (12/10/2008).
- ¹⁴ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Η πολυδιάστατη κρίση και η Περιεκτική Δημοκρατία* (Γόρδιος, 2005), κεφ. 1.
- ¹⁵ William K. Tabb, "Four Crises of the Contemporary World Capitalist System," *Monthly Review* (October 2008).
- ¹⁶ Στο ίδιο.
- ¹⁷ Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά*, σελ. 419-442.
- ¹⁸ Jeffrey A. Miron, "[Bankruptcy, not bailout, is the right answer](#)," CNN commentary (September 29, 2008).
- ¹⁹ John Gray, "A shattering moment in America's fall from power," *The Observer* (28/09/2008).
- ²⁰ Sean O'Grady, "On Monday, the crisis seemed to be abating. But now we know better..." *The Independent* (18/10/2008).
- ²¹ BBC News, "Chinese economy growth rate slows" (20/10/2008).
- ²² Terry Macalister, "The crisis crosses the Pacific: Rio Tinto warns of Chinese economy's «pause for breath»," *The Guardian* (16/10/2008).
- ²³ Τάκης Φωτόπουλος, «Υπερεθνική ελίτ και Ρωσία: Ένας νέος διπολικός κόσμος;», σε αυτό το τεύχος.
- ²⁴ Joseph E. Stiglitz, "Good day for democracy," *The Guardian* (01/10/2008).
- ²⁵ Immanuel Wallerstein, "The Demise of Neoliberal Globalisation," *Yale Global* (February 4, 2008).
- ²⁶ Immanuel Wallerstein, "Le capitalisme touche a sa fin," *Le Monde* (12-13/10/2008).
- ²⁷ Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία* (Ελληνικά Γράμματα, 2002), κεφ. 1.
- ²⁸ Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά*, κεφ. 1.
- ²⁹ Βλ. π.χ. για μια παρόμοια ιστορική εξήγηση της ανόδου των Κευνσιανων οικονομικών στο βιβλίο του M. Bleaney, *The Rise and Fall of Keynesian Economics* (London: Macmillan, 1985).
- ³⁰ Βλ. T. Fotopoulos, "The End of Traditional Antisystemic Movements and the Need for A New Type of Antisystemic Movement Today," *Democracy & Nature*, Vol. 7, No. 3 (November 2001) και μετάφραση στο περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία*, αρ. 14 & 16 (2007).
- ³¹ Βλ. William K. Tabb, "Four Crises of the Contemporary World Capitalist System".
- ³² Tania Branigan, "Downturn in China leaves 26 million jobless," *The Guardian* (3/2/2009).
- ³³ Τάκης Φωτόπουλος, *Ο Πόλεμος κατά της «Τρομοκρατίας»* (Γόρδιος, 2003), κεφ. 5.
- ³⁴ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, «Υπερεθνική Ελίτ και Ρωσία: Ένας νέος διπολικός κόσμος;» (σε αυτό το τεύχος).

-
- ³⁵ World Bank, *World Development Indicators 2005*, Table 1.1.
- ³⁶ World Bank, *From Plan to Market, World Development Report 1996*, Table 1.
- ³⁷ World Development Indicators 2005, (Table 1.1).
- ³⁸ Ashley Seager, "Beijing blames America for the global crisis," *The Guardian* (29/1/2009).
- ³⁹ Για το μανιπουλάρισμα των διεθνών στατιστικών στοιχείων ώστε να δικαιολογηθεί η θέση για την δήθεν εξαφάνιση της φτώχειας σήμερα βλ. Takis Fotopoulos, "[The «elimination» of poverty](#)", *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 4, No. 1 (January 2008); και μια συντομότερη εκδοχή υπάρχει εδώ: «[Η "εξαφάνιση" της φτώχειας](#)» Ελευθεροτυπία (10/11/2007).
- ⁴⁰ World Development Indicators 2005, Table 2.5a.
- ⁴¹ Ibid. Table 2.7.
- ⁴² Will Hutton, "[Mao's children seek their future](#)," *The Observer* (20/03/2005).
- ⁴³ Will Hutton, *The Writing on the Wall: China and the West in the 21st Century* (Little, Brown, 2007).
- ⁴⁴ Will Hutton, "[Power, corruption and lies](#)," *The Guardian* (08/01/2007).
- ⁴⁵ Sean O'Grady, "Economic outlook just gets worse and worse," *The Guardian* (29/1/2009)
- ⁴⁶ Βλ. τη συζήτηση μεταξύ Qingzhi Huan ("Growth Economy and Its Ecological Impacts upon China: A Red-green Perspective") και Τάκη Φωτόπουλου, ("Is sustainable development compatible with present globalisation? The Chinese Case") στο *International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 4, No. 4 (October 2008).
- ⁴⁷ Will Hutton, "Mao's children seek their fortune".
- ⁴⁸ Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά* (Ελ. Τύπος, 2008), κεφ. 1.
- ⁴⁹ ILO, *World of Work Report: Income inequalities in the age of financial globalisation* (Geneva: International Labour Office, 2008).
- ⁵⁰ Sam Jones, "More than half of jails in England are too full," *The Guardian* (13/08/2005).
- ⁵¹ Martin Woolcott, "The March of a Martial Law," *The Guardian* (20/01/1996).
- ⁵² Murray Bookchin, *From Urbanisation to Cities* (Cassell, 1995), κεφ. 6 και Cornelius Castoriadis, *Philosophy, Politics, Autonomy* (Oxford Univ. Press, 1991), κεφ. 7.
- ⁵³ Βλ. π.χ. Thomas S. Khun, *The structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1970); Imre Lakatos, *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970); Paul Feyerabend, *Against Method* (London: Verso, 1975).
- ⁵⁴ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Θρησκεία, Αυτονομία και Δημοκρατία* (Ελ. Τύπος, 2000).
- ⁵⁵ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά* (Ελ. Τύπος, 2008), κεφ. 2&3.
- ⁵⁶ Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, κεφ. 1
- ⁵⁷ Βλ. για περιγραφή της βαθμιαίας άρσης στη Βρετανία των ελέγχων πάνω στη κίνηση κεφαλαίου, ως συνέπεια της πίεσης των αγορών: Will Hutton, *The State We're In* (London: Jonathan Cape, 1995), ch. 3.
- ⁵⁸ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά*, κεφ. 1.
- ⁵⁹ Βλ. π.χ., Pierre Bourdieu, "The essence of neoliberalism: utopia of endless exploitation", *Le Monde Diplomatique* (December 1998).
- ⁶⁰ Βλ. περιγραφή της διαδικασίας αυτής στο άρθρο των John Sargis & Takis Fotopoulos, "[The credit crisis and the New World Order of capitalist «anarchy»](#)," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 4, No. 1 (January 2008).
- ⁶¹ Larry Elliott, "Those who say this is just a market wobble are in denial," *The Guardian* (17/08/2007).
- ⁶² Bob Heller, "Financiers' greed has put capitalism at risk," *The Observer* (09/09/2007).
- ⁶³ Matt Moore, "ECB to offer up to 28 billions in dollars," *Associated Press* (December 12, 2007).

⁶⁴ Frederic Lordon, "Subprimes, ninja loans, derivatives and other financial fantasies," *Le Monde Diplomatique* (September 2007).

⁶⁵ Βλ. π.χ. John Dunbar AP, "Uses for \$700 billion bailout money ever shifting," *AOL Money and Finance* (25/10/2008, 12:22:44).

⁶⁶ Gordon Brown, "Economy can emerge stronger," *Daily Telegraph* (18/10/2008).

⁶⁷ Peter Mandelson, "In defence of globalisation," *The Guardian* (03/10/2008).

⁶⁸ Βλ. για ορισμό της υπερεθνικής ελίτ Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, κεφ. 1.

⁶⁹ Statement by Press Secretary Dana Perino (22/10/2008).

⁷⁰ Martin Kettle, "[He mentioned the D-word](#)," *The Guardian* (4/2/2009).

⁷¹ Julian Borger, "[Man charged after shoe is thrown at Chinese premier](#)," *The Guardian* (3/2/2009).

⁷² Anne Penketh, "Putin turns on US 'irresponsibility,'" *The Independent* (02/10/2008).

⁷³ Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 Χρόνια Μετά*, κεφ. 6.

⁷⁴ Βλ. Takis Fotopoulos, "[The ID project and Social Ecology](#)," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 1, No. 3 (May 2005).

⁷⁵ Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, [Ο Καπιταλισμός του Τσόμσκι, ο Μετακαπιταλισμός του Άλμπερτ και η Περιεκτική Δημοκρατία](#) (Γόρδιος, 2004).

⁷⁶ Michael Albert, *Parecon: Life After Capitalism* (London: Verso Books, 2003), σελ. 37-38.

⁷⁷ Βλ. για την μεταβατική στρατηγική της ΠΔ "[How an Inclusive Democracy? The transitional strategy of the Inclusive Democracy project](#)," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 1, No. 1 (October 2004) και μετάφραση της στο περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία*, αρ. 6-7 (2004).